Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

e-ISSN 2667-6710
Haziran / June 2026, Sayı 28: 452-493.

NURETTİN TOPÇU'NUN DİNSEL DEĞİŞİM TECRÜBESİ

Fatma KİRMAN

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı

Dr., Ministry of National Education

Adana / Türkiye
fkirman682@gmail.com
https://ror.org/00jga9g46

Hasan KAYIKLIK

Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Din Eğitimi Anabilim Dalı

Prof. Dr. Çukurova University, Faculty of Theology,
Department of Religious Education

Adana / Türkiye
hkayiklik@cu.edu.tr
https://ror.org/05wxkj555

Atıf | Cite as

Kirman, Fatma – Kayıklık, Hasan. "Nurettin Topçu'nun Dinsel Değişim Tecrübesi".
Amasya İlahiyat Dergisi, Sayı: 28 (Haziran 2026): 452-493.
https://doi.org/10.18498/amailad.1741068| https://aid.amasya.edu.tr

MAKALE BİLGİLERİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü:
Araştırma Makalesi
Süreç:
Gönderim Tarihi: 18 Temmuz 2025
Kabul Tarihi: 8 Haziran 2026
Yayımlanma Tarihi: 30 Haziran 2026
Hakemlik Süreci:
Bu makale, editöryal ön değerlendirmeyi takiben çift taraflı kör hakemlik süreci kapsamında en az iki dış hakem ve bir iç hakem tarafından değerlendirilmiştir.
Benzerlik Taraması:
Makale, intihal tespit yazılımları (İntihal.net / Turnitin / iThenticate) kullanılarak taranmıştır.
Araştırma Etiği Beyanı:
Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine riayet edilmiş; yararlanılan tüm kaynaklar eksiksiz biçimde kaynakçada belirtilmiştir. Bu çalışma, 2024 yılında Prof. Dr. Hasan Kayıklık danışmanlığında Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde tamamlanan "Nurettin Topçu'nun Din Anlayışı, Ahlâki-Manevi Değerler ve Tasavvufi Hayat ile İlgili Görüşleri Üzerine Psikolojik Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.
Yapay Zeka Etik Beyanı:
Yazarlar, bu makalenin hazırlanması sırasında yapay zeka tabanlı hiçbir araç veya uygulamanın kullanılmadığını beyan ederler. Tüm içerik, yazarlar tarafından kabul görmüş bilimsel araştırma yöntemleri ve etik standartlara uygun olarak üretilmiştir
Etik Kurul Onayı:
Bu çalışma, etik kurul onayı gerektirmeyen nitelikte olup veriler literatür taraması ve yayımlanmış kaynaklara dayanmaktadır.
Yazar Katkıları:
Araştırma Tasarımı: FK (%45) – HK (%55 | Veri Toplama: FK (%60) – HK (%40) | Veri Analizi ve Yorumlama: FK (%40) – HK (%60) | Makalenin Yazımı: FK (%55) – HK (%45) | Revizyon ve Yayına Hazırlık: FK (%55) – HK (%45).
Çıkar Çatışması Beyanı:
Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.
Finansman Bilgisi:
Bu araştırma için herhangi bir fon, hibe veya finansal destek alınmamıştır.

Telif Hakkı ve Lisans:
Yazarlar, yayımlanan çalışmalarının telif hakkını muhafaza eder. Bu çalışma CC BY-NC 4.0 lisansı kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Bildirim:
ilahiyatdergi@amasya.edu.tr |
https://dergipark.org.tr/tr/pub/amailad/policy

Article Type:
Research Article
Article History:
Received: July 18, 2025
Accepted: June 8, 2026
Published: June 30, 2026
Peer Review:
Following an initial editorial screening, this article was evaluated through a double-blind peer review process by at least two external reviewers and one internal reviewer.
Plagiarism Check:
The manuscript was screened for plagiarism using similarity detection software (İntihal.net / Turnitin / iThenticate).
Ethical Statement:
During the preparation of this study, the principles of research and publication ethics were strictly observed, and all sources consulted have been fully acknowledged in the references. This article is derived from the doctoral dissertation entitled A Psychological Study on Nurettin Topçu's Understanding of Religion, Moral and Spiritual Values, and Views on Sufi Life, completed in 2024 under the supervision of Prof. Dr. Hasan Kayıklık at the Institute of Social Sciences, Çukurova University.
Artificial Intelligence Ethical Statement:
The authors declare that no AI-based tools or applications were used during the preparation of this manuscript. All content was produced by the authors in compliance with accepted scholarly research methods and ethical standards.
Ethics Committee Approval:
This study does not require ethics committee approval, and the data are based on a literature review and published sources.
Author Contributions:
Study Design: FK (45%) – HK (55%) | Data Collection: FK (60%) – HK (40%) | Data Analysis and Interpretation: FK (40%) – HK (60%) | Manuscript Writing: FK (55%) – HK (45%) | Revision and Submission Process: FK (45%) – HK (45%).
Conflict of Interest:
The authors declare no conflict of interest.
Grant Support:
This research received no specific grant from any funding agency, commercial entity, or non-profit organization.

Copyright & License:
The authors retain the copyright of their work. This article is published under the CC BY-NC 4.0 license.

Complaints:
ilahiyatdergi@amasya.edu.tr |
https://dergipark.org.tr/tr/pub/amailad/policy

Öz

Dinî karakterli bireysel tecrübeleri inceleyen bir bilim dalı olan din psikolojisinin temel araştırma konularından biri bireysel dinsel yaşayışın incelenmesidir. Bu araştırmada Türk-İslâm düşünce dünyasında önemli izler bırakan Nurettin Topçu'nun eserleri ve görüşleri içerik analizine tabi tutularak yaşadığı dinsel değişim ve bu değişimin ondaki yansımaları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda öncelikle yeterli ve gerekli sebeplerin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra da yaşanan değişim, dinsel değişim modelleri, özellikle Lofland ve Skonovd tarafından geliştirilmiş olan yedi aşamalı süreç modeli açısından analiz edilmiş olup, bu modele göre Topçu'nun yaşadığı dinsel değişim tecrübesinin gerilim, arayış, karşılaşma ve karar olmak üzere dört aşamada gerçekleştiği söylenebilir. Psikolojik bir analiz yapılmak suretiyle şu sonuca varılmıştır: Nurettin Topçu, gerek kendi hayatında gerekse sosyal çevresinde hoşnut olmadığı durumlar karşısında hayatın anlamı, amacı ve idealleri üzerine sorular sorarak cevaplar aramıştır. Öte yandan Topçu'nun çocukluk evresinde kendisini ruhen etkileyen olaylar yaşamış olmasından söz edilir. Onun erken çocukluk dönemi incelendiğinde, küçük yaşta babasının vefatı onu oldukça etkilemiş gibidir. Zira psikanalitik yaklaşım bağlamında, dine yönelmenin baba imajındaki eksikliği telafi etme amacı taşıdığını ileri süren çalışmalara rastlanmaktadır. Ayrıca Topçu'nun ailesinin geleneksel bir din anlayışına sahip olması da almış olduğu eğitimin etkisiyle sorgulama ve arayış sürecine ivme kazandırmışa benzemektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, gençlik yıllarından itibaren derin bir arayış içinde olduğu ve bu arayışın Fransa'daki eğitim sürecinde de devam ettiği görülmektedir. Bu sorgulama ve arayışların sonunda tasavvufa yönelerek bir dinsel değişim tecrübesi yaşamıştır. Onun bu tecrübesinin kendi dininde manevî bir yoğunlaşma ve derinleşme şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Nurettin Topçu'nun hayatını ikiye ayırdığımızda tasavvufa girişine kadar olan kısma kendini bulma süreci, tasavvuftan sonrasına ise olgunlaşma ve hakikate ulaşma süreci olarak sistematize etmek mümkündür. Son olarak bir hususun altını çizmek önem arz etmektedir: Topçu'nun yaşadığı dinsel değişim tecrübesinin sadece dışarıdan bir gözlemle gelişmediği, tam tersine içinde bulunduğu dinî anlayış çerçevesinde daha yoğun ve derunî bir dinî hayata yönelme şeklinde gerçekleştiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Dinsel değişim, Dinsel değişim süreç modelleri, Tasavvuf, Nurettin Topçu.

Nurettin Topçu's Experience of Religious Conversion

Abstract

One of the fundamental research topics of the psychology of religion, a branch of science that examines individual experiences with a religious character, is the study of individual religious life. This research attempts to determine the religious transformation experienced by Nurettin Topçu, a figure who left a significant mark on Turkish-Islamic thought, and its reflections in him, by subjecting his works and views to content analysis. In this context, the study first attempts to identify the sufficient and necessary reasons for this transformation. Then, the transformation is analyzed in terms of religious transformation models, particularly the seven-stage process model developed by Lofland and Skonovd. According to this model, Topçu's experience of religious transformation can be said to have occurred in four stages: tension, search, encounter, and decision. Through a psychological analysis, the following conclusion is reached: Nurettin Topçu, both in his own life and in his social environment, sought answers by asking questions about the meaning, purpose, and ideals of life in the face of situations he found dissatisfying with. On the other hand, it is mentioned that Topçu experienced events that spiritually affected him during his childhood. When his early childhood is examined, the death of his father at a young age seems to have had a significant impact on him. In the context of psychoanalytic approaches, there are studies suggesting that turning to religion serves to compensate for the lack of a father figure. Furthermore, the fact that Topçu's family had a traditional understanding of religion, combined with the influence of his education, seems to have accelerated his questioning and searching process. It appears that he was in a deep search from his youth, and this search continued during his education in France. As a result of this questioning and searching, he experienced a religious transformation by turning to Sufism. This experience appears to have been a spiritual intensification and deepening within his own religion. In this context, if we divide Nurettin Topçu's life into two parts, the period before his entry into Sufism can be systematized as a process of self-discovery, and the period after Sufism as a process of maturation and reaching the truth. Finally, it is important to emphasize one point: Topçu's experience of religious transformation did not develop solely through external observation; on the contrary, it can be said that it occurred within the religious understanding he was immersed in, leading to a more intense and profound religious life.

Keywords: Psychology of Religion, Religious conversion, Process models of religious Change, Sufism, Nurettin Topçu.

Giriş

Bu araştırma, Türk-İslâm düşüncesinin önemli temsilcilerinden Nurettin Topçu'nun bireysel dinî yaşayışını din psikolojisi perspektifinden incelemeyi amaçlamaktadır. Topçu üzerine çeşitli alanlarda çok sayıda çalışma yapılmış olmakla birlikte din psikolojisi açısından sistematik biçimde ele alınması oldukça sınırlıdır. Bu çalışma ile Topçu'nun bireysel dinî tecrübesini psikolojik bir bakış açısıyla inceleyerek literatürdeki önemli bir boşluğun doldurulması düşünülmektedir. Ayrıca Topçu'nun tasavvufî yönelişinin dinî yaşantısını nasıl dönüştürdüğünü değerlendirmek, hem din psikolojisinin temel araştırma alanlarından biri olan dinî tecrübenin anlaşılmasına hem de modern Türk düşüncesindeki dinî dönüşüm pratiklerinin incelenmesine katkı sunmaktadır. Zira Nurettin Topçu, gelenek ile modernlik arasındaki arayışlarını ve dinsel dönüşüm evrelerini bünyesinde somutlaştıran mikro düzeyde bir prototip niteliğindedir. Dolayısıyla onun subjektif deneyiminin derinlemesine analizi, modern Türk düşüncesinde yaşanan makro düzeydeki zihnî ve dinî dönüşüm kalıplarını anlamlandırmak adına işlevsel bir kesit sunmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, Nurettin Topçu'nun hayatında ve düşüncelerinde dinsel bir değişim sürecinin bulunup bulunmadığını, varsa bu değişimin hangi sebeplerle ve hangi aşamalarla ortaya çıktığını tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda Topçu'nun tasavvufî yönelimlerinin dinî tecrübesini nasıl dönüştürdüğü anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Bu doğrultuda şu sorulara cevap aranmaktadır: Topçu'da dinsel bir değişim söz konusu mudur? Eğer dinsel bir değişim yaşanmışsa bunun muhtemel sebepleri nelerdir? Topçu'nun tasavvufî yönelişi ve düşünsel gelişimi, dinî hayatında nasıl bir yoğunlaşmaya yol açmıştır? Topçu'nun yaşadığı dinsel değişim, din psikolojisi literatüründe ortaya konan süreç modelleriyle ne ölçüde örtüşmektedir? Dinsel değişimin bireysel tezahürleri, Topçu'nun eserleri ve kişisel beyanları üzerinden nasıl anlaşılabilir?

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemleri kapsamında yorumlayıcı fenomenolojik yaklaşım benimsenerek gerçekleştirilmiştir. Bu yaklaşım, bireyin yaşadığı dinî tecrübenin özünü ve anlamını kendi bağlamı içinde kavramayı amaçlamakta; Topçu'nun dinî yaşayışına ait anlam dünyasını çözümlemek için uygun bir çerçeve sunmaktadır. Araştırmada doküman analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Topçu'nun dinî tecrübesine ışık tutabilecek tüm yazılı ve sözlü materyaller imkânlar ölçüsünde incelenmiştir. Topçu'nun eserleri, onun şahsi duygu dünyasına ve dinî tecrübesine dair dolaylı ancak güçlü ipuçları taşıdığı için önemli bir veri kaynağı niteliğindedir. Eserlerinde doğrudan kendisinden bahsetmese de özellikle roman ve hikâyelerinde öznel bir iç dünyanın yansıdığı görülmektedir (Reha, Taşralı). Toplanan veriler içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. İçerik analizinde: Betimsel analiz, tematik analiz, yorumlayıcı analiz birlikte kullanılmıştır.

Topçu'nun eserlerinde tekrar eden anlam örüntüleri, belirgin vurgular ile özellikle altını çizdiği duygu, deneyim ve değerlendirmeler sistematik biçimde kodlanmıştır. Kodlama sürecinde ortaya çıkan kavramsal kümelenmeler doğrultusunda temalar oluşturulmuştur. Örneğin, metinde yer alan "kimseyle konuşmak istememe" yönündeki ifadeler, sıklık ve yoğunluk bakımından değerlendirildiğinde "yalnızlık" temasının baskın bir üst kavram olarak öne çıktığı görülmektedir. Benzer şekilde, bireyin dinî sorumluluklarını tam olarak yerine getirememe kaygısı ve zihinsel tatmin arzusu taşıdığına işaret eden söylemler, "hassasiyet kaynaklı stres" temasının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Ayrıca, insanlardan beklediği duygusal karşılığı alamadığını, beklentilerinin karşılanmadığını ve anlaşılmadığını ifade eden anlatılar, kodların doğal bir biçimde "yoksunluk ve küskünlük" teması altında toplanmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda, temalar doğrudan metinden türetilmiş, kod–tema ilişkisi açık ve izlenebilir bir analitik çerçevede yapılandırılmıştır.

Bu çalışma, tarihsel-biyografik verileri din psikolojisi literatüründe yer alan dinsel değişim modelleri çerçevesinde yorumlayıcı nitel analiz

yöntemiyle ele almaktadır. Topçu'nun yayımlanmış eserleri, tematik kategoriler belirlenerek (gerilim, arayış, karşılaşma, karar) doğrultusunda analiz edilmiştir. Dinî hayatın belli şartlar altında farklı biçimlerde tezahür edebileceği ve değişime uğrayabileceği kabulünden hareketle, bireyin duygu, düşünce ve davranışlarında başlayıp hayatının bütününe nüfuz eden bu süreç "dinsel değişim" olarak ele alınmıştır (Kayıklık, 2002, 19; 2017, 26). Dinsel değişim veya dinsel yoğunlaşma, dinî bilgi artışı, ibadet sıklığı, dinî kurallara ve ahlâkî değerlere daha fazla riayet veya daha coşkun dinî duygular yaşama vb. şekillerde olabilir.

Bu bağlamda dindar bir ailede ve çevrede yetiştiği ve ibadetlerini küçük yaştan itibaren yerine getirdiği ifade edilen (Şehsuvaroğlu, 2002, 17; Birgül, 2013, 37) Nurettin Topçu'nun da (Kirman, F. 2024) benzer bir tecrübe yaşadığı söylenebilir. Zira almış olduğu eğitimin etkisiyle gerek duygu ve düşüncelerinde gerekse tutum ve davranışlarında önceden ailesinde edinmiş olduğu dindarlık anlayışına göre bir değişim ve yoğunlaşma içine girmiş olduğu söylenebilir.

Topçu'nun özellikle tasavvufu benimsemesiyle önceki yaşantısına göre daha farklı bir hayat tarzına geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Dinsel değişimin çok yönlü olduğu göz önüne alındığında, Topçu'nun yaşadığı dinsel değişim, dini yaşama yoğunluğunda görülen bir değişimdir. Başka bir anlatımla, aynı dinî inancı benimsemekle birlikte daha yoğun bir dinî hayat yaşadığı, İslami terminoloji ile "tahkik-i iman" mertebesine yöneldiği söylenebilir.

Topçu'nun yaşadığı dinsel değişim tecrübesi psikolojik olarak yorumlanırken dinsel yoğunlaşmanın daha net anlaşılması için değişim süreci kronolojik olarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur (bk. Şekil 1). Böylece Topçu'nun yaşadığı dinsel değişimin sebep ve sonuçlarıyla ortaya konması amaçlanmıştır. Aslında dinsel değişim büyük ölçüde dinî duygunun yoğunluğunun değişimidir. Literatürde her duygunun; kültüre, cinsiyete, hatta içinde bulunan duruma göre değişiklik gösterebildiği (Koçak ve Kayıklık, 2019, 688) gibi çeşitli faktörlerin etkisiyle din duygusunun da değişebileceği kabul edilmektedir. Nitekim

bireylerin benimsedikleri inançları hayatlarına aktarma ve yaşama biçimleri, kişisel ve çevresel sebeplere bağlı olarak farklı düzeylerde tezahür edebilir. Bu doğrultuda, dinsel değişimi tetikleyen her bir dışsal veya içsel uyarıcının bireysel düzeydeki yansıması aynı olmadığı gibi, her duygu yoğunlaşması da doğrudan manevi bir gelişimle sonuçlanmayabilir. Ancak her manevi değişim ve gelişim sürecinin, arka planında muhakkak belirli bir dinî yoğunlaşmayı barındırdığı söylenebilir.

Din psikolojisi araştırmalarında dinsel değişimin nasıl bir süreç izlediği, hangi aşamalardan geçtiği yönünde modelleme çabaları da sergilenmiştir. Bu araştırmada Lofland ve Stark (1965) tarafından geliştirilen yedi aşamalı bir süreç modelinden istifade edilerek Topçu'nun tecrübe ettiği dinsel değişim ve bu değişimin onun zihniyet dünyasındaki yansımaları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda öncelikle yeterli ve gerekli sebeplerin neler olduğu tespit edilmiş ve Topçu'nun yaşadığı dinsel değişimin dört aşamalı bir süreçten geçtiği belirlenmiştir: Gerilim, arayış, karşılaşma ve karar (bk. Şekil 2).

Topçu'nun gençlik dönemindeki dindarlığı ile tasavvufî etkilerle derinleşen daha olgun dindarlığı arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu değişim, din psikolojisi açısından araştırılmayı gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, söz konusu dönüşümün sebeplerini ve bu sürecin Topçu'nun dinî hayat üzerindeki etkilerini sistematik biçimde inceleme ihtiyacından doğmuştur.

1. Nurettin Topçu- Biyografik Çerçeve

1.1. Fransa Öncesi Dönem (1909–1928): Millî ve Ahlâkî Duyarlılığın İnşası

Nurettin Topçu, 1909 yılında doğmuş, Erzurum'un Rus işgali sırasında orduda topçuluk yapmış olan dedesi Osman Efendi'den gelen "Topçu" lakabını almıştır. Babası Topçuzâde Ahmet Efendi'dir. Topçu, ilköğrenimini Büyük Reşit Paşa Numune İlkokulu'nda tamamlamış (1920), bu dönemde özellikle Nafiz Bey ve din dersi hocası Şerafettin

Bey'in etkisiyle Mehmet Akif merkezli bir ahlâk ve ideal bilinci kazanmıştır. Ortaöğrenimini Vefa Lisesi'nin orta kısmında sürdürürken babasını kaybetmiş, lise eğitimini ise İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamlamıştır (1928), (Kara, 2009; 2012; 2013). Bu dönem, Topçu'nun şahsiyetinde millî duyarlılık, ahlâkî sorumluluk ekseninde ilk zihinsel temellerin atıldığı evre olarak değerlendirilebilir.

1.2. Fransa Yılları (1928–1934): Düşüncelerinde Derinleşme ve İsyan Ahlâkının Teşekkülü

1928 yılında yurt dışı sınavını kazanarak Fransa'ya giden Topçu, önce Aix Lisesi'nde Fransızca eğitimi almış, ardından Strasbourg'da üniversite öğrenimini sürdürmüştür. 1934 yılında Sorbonne Üniversitesi'nde *Conformisme et Révolte* başlıklı doktora tezini savunarak doktor unvanını kazanmıştır. Fransa'daki entelektüel çevrelerle kurduğu temaslar, düşünce dünyasında belirleyici olmuştur. Özellikle "hareket felsefesi"nin kurucusu Maurice Blondel ile kurduğu ilişki, Topçu'nun ahlâk merkezli felsefî yaklaşımının şekillenmesinde etkili olmuş ve düşünce çizgisini güçlendirmiştir (Kara, 2009; 2012; 2013; Karaman, 2018, 15-17)

1.3. Türkiye Dönemi (1934–1975): Tasavvufa Yöneliş, İsyan ahlâkı ve Dinî Değişim

Yurt dışında kalma imkânı bulunmasına rağmen 1934'te Türkiye'ye dönen Topçu, Galatasaray Lisesi başta olmak üzere çeşitli liselerde felsefe, sosyoloji, psikoloji, din psikolojisi ve dinler tarihi dersleri vermiştir. Üniversitede *Bergson* adlı doçentlik tezini hazırlamış ancak kadro verilmemesi nedeniyle üniversite bünyesinde aktif bir akademik pozisyon elde edememiştir. Dolayısıyla Hilmi Ziya Ülken'in kürsüsünde eylemsiz doçentlik yapmıştır (1948–1949).

Bu dönemde, Louis Massignon'un etkisiyle mistik düşünce ve tasavvufî arayışlar Topçu'nun fikir dünyasında derin izler bırakmıştır. Ülkesine döndükten sonra manevî eğilim İslam tasavvufuna evrilmiş ve nihayetinde Nakşî şeyhi Abdülaziz Efendi'ye intisap etmiştir. Celal

Ökten'den kelam, İslam felsefesi ve İslam tarihi alanlarında istifade etmiştir. Böylece Topçu'nun düşüncesi, Batı felsefesinden beslenen ahlâkî isyan anlayışı ile tasavvuf merkezli bir İslamî derinliği mezceden özgün bir çizgiye evrilmiştir. Fikrî faaliyetlerini milliyetçi ve kültürel sivil toplum kuruluşları çerçevesinde sürdürmüştür.

Nurettin Topçu, 1975 yılının Nisan ayında hastalanmış; 10 Temmuz 1975'te vefat etmiştir. Fatih Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Kozlu Kabristanı'na defnedilmiştir (Kara, 2009; 2012; 2013).

2. Psikolojik Açıdan Dinsel Değişim ve Tasavvuf

Dinî değişim, çok yönlü ve çok katmanlı bir olgu olduğu için niteliği, yönü ve kapsamı hakkında açıklama yapılması gereklidir. Bireylerin dinî yaşantılarında gözlenen değişimlerin dört farklı yönde gerçekleştiği görülür: Bir inanç sisteminden bir diğerine geçiş (dinden dine), inançsızlıktan bir dine yönelme (dıştan içe), bağlı olunan dinden tamamen kopma (içten dışa) ve dinî yaşayışta derinleşme (içten içe) (Rambo, 1993). Buna göre dinsel değişim kavramı; salt bir din değiştirmenin ötesinde, bireyin inanç dünyasında yeni bir safhaya geçmesini ya da taklidî ve yüzeysel bir dindarlık biçiminden sıyrılarak daha derunî ve aktif bir dinî hayat tarzına yönelmesini tanımlamak için de kullanılmaktadır. Başka bir anlatımla, aynı dinî inancı benimsemekle birlikte dinî hayatın yoğunlaşması dinsel değişim veya gelişim olarak da anılmaktadır (Kirman, 2004, 76-78). Bir tür din değiştirme olarak kabul edilen dinsel değişim için kendi dininde dindarlaşma (Köse, 1997, 5-6) veya dinsel yoğunlaşma (Ullman, 1989, 5) tabiri de kullanılmaktadır (Köse, 1997, 5-6).

Dinsel değişim ile ilgili yapılan bir araştırmada (Yıldırım – Yapıcı, 2024) dinsel değişim yaşayan bireyin kimlik değişimi de yaşadığı ifade edilir. Bu durum din değiştirme ile sosyolojik ve psikolojik araştırmalarda kullanılan "yeniden doğma" (born again, re-born) veya "yeni doğum" (new born) (Durkheim, 1995, 37) ya da James'in kullandığı "ikinci kez doğma" kavramlarıyla da ifade edilebilir. Bir kez doğmada Tanrı'nın istediklerine uyulur. İkinci doğum yeniden aydınlanarak ruhsal bir

doğum yaşamaktır. Aslında kişi yaşadıklarını gözden geçirerek zihinsel bir dönüşüm yaşar. Bu dönüşüm, mistik yönelimle ya da dinsel değişim şeklinde olmaktadır (James, 2017, 179).

Değişim psikolojik olduğu kadar manevî boyutu da olan bir süreçtir (Iyadurai, 2014). Dinsel değişim ile tasavvuf arasında da bir ilişkiden söz edilebilir. İnsanın ruhunun derinliklerine nüfuz ederek yüksek bilinç ve farkındalık ile gerçekleşen (Bentounés, 2018, 192; Dorst, 1997, 22) yoğun bir manevi hayat sunan tasavvuf, dinsel bir değişim ya da manevî bir değişim süreci olarak ifade edilebilir. Din psikolojisinde değişime yol açan ruhsal tamamlanmanın bir çeşit aksiyon olduğu belirtilir (Armaner, 1973, 100). Tasavvuf, mutlak hakikate ulaşmaya çaba gösteren ama kendini eksik hisseden bireyin eksikliklerini telafi etme süreci olarak nitelenebilir. Bir "hâl ilmi" olarak tanımlanan tasavvuf, nefsi tanıma ve dönüştürme noktasında güçlü ve etkili araçlar sağlamaktadır (Frager, 2018, 33). Dolayısıyla tasavvuf düşüncesinde hâl değişimi ve nefis mertebelerindeki (emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, raziye, marziyye ve kâmile) (Sunar, 1979) yükseliş, dinsel değişim olarak ele alınabilir.

Topçu'nun tasavvuf düşüncesi, dinsel değişim ile ilişkilendirilebilir. Tasavvufu "ruhun atletizmi" (Topçu, 1998, 55) olarak gören Topçu, insanın mükemmelliğe ulaşması, dinsel bir değişim yaşaması için aslında bir tür hâl değişimine işaret etmektedir. Ona göre manevi yolculuğun ilk başlangıcı 'isyan' ile 'hareket'e geçerek olmaktadır. İsyan, iradenin mevcut şartlara ve engellere boyun eğmemesi, başkaldırması hareketidir. Bu hareket düşünce, iman, bilgi ile olabilmektedir. Ona göre isyan, insanın irade yetersizliğini giderebilmek için ilahî iradeye teslim olmasıdır. Anlaşılan Topçu, isyanı mistik bir çerçeveye oturtmaktadır. Bu doğrultuda, onun geliştirdiği isyan ahlâkının temel referans noktalarını Kur'an'dan aldığı ve İslâm dininin özgün bir yorumunu sunma gayreti taşıdığı ileri sürülebilir.

Topçu, değişim (conversion) kavramını "tabiat değişimi, şahsiyet değişimi, mahiyet değişimi ve dinî değişim" şeklinde farklı şekillerde kullanır. Ona göre madde dünyasından ahlâk dünyasına geçebilmek için

tabiat değiştirmek gerekir (Topçu, 2019b, 104). Topçu, insana dönüşümün sırrını sunacak olan şeyin tasavvuf olduğunu işaret eder. O halde tasavvufî hayat, dönüşüm yoluyla nefsin mahiyetinin değiştirilmesidir. Topçu, dinsel değişimi 'ben' (ene) ve 'bensizlik' (la-ene) mücadelesi olarak değerlendirir. Ona göre insanın 'bensiz'likten Allah ile kendisinin bir arada bulunduğu bir 'ben'e yani çokluktan birliğe dönüşmesi bir çeşit "dinsel değişim" olur (Topçu, 2016, 109). Topçu'nun görüşüne göre dinsel değişim birliğin samimiliğine dönüştür. Allahsızlıktan Allahlı bir ben'e ulaşmaktır.

3. Topçu'nun Dinsel Değişim Tecrübesi

Dinsel değişimin çok boyutlu olduğu göz önüne alındığında, böyle bir olgunun çeşitli faktörlerin etkisiyle ortaya çıkabileceği, ancak her uyarıcının aynı etkiyi oluşturmayabileceği söylenebilir. Dolayısıyla bir dinsel değişimde gerekli ve yeterli sebeplerin belirlenmesi önem arz eder. Bu başlık altında Nurettin Topçunun yaşadığı dinsel değişim tecrübesinin sebepleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

3.1. Dinsel Değişimin Gerekli ve Yeterli Sebepleri

Dinsel değişim motifleri göz önüne alındığında, Topçu'nun gençlik döneminde başlayan arayışı, Fransa'da mistisizme ilgi duyması ile ivme kazanır, Türkiye'ye dönüşüyle de devam eder. Kendisini zihnen aydınlatabilecek bir mürşide ihtiyaç duyması ve araştırma yapması entelektüel dinsel değişime; bundan sonra tasavvufa intisap etmesi mistik dinsel değişime örnek verilebilir. Tanıdıklarına göre duygusal bir kişilik yapısına sahiptir. (Erverdi - Kara, 1992). Arayış döneminde aradığı özellikteki şahsı bulması, o şahsın hoş sohbet olup Topçu'ya kendisini sevdirmesi ve aklındaki sorulara cevap vermesi, duygusal dinsel değişime işaret etmektedir. Anlaşılan değişim olgusu tek boyutlu olmayıp çok yönlü, etkileşimli ve birikimsel bir süreçtir; bir tek sebepten söz edilemez (Rambo, 1993, 6). Bu yüzden bir dinsel değişimde gerekli sebepler ve yeterli sebepler ayrımı yapılması önem arz eder. Gerekli sebepler, kişinin dinsel değişiminde bir şekilde etkili olan faktörlerdir, yeterli sebep ise asıl

olan sebeptir (Yapıcı, 2007a, 222). Topçu'nun yaşadığı dinsel değişimde gerekli sebepler olarak mizacı ve gelişim dönemleri kadar yalnızlık, hassasiyet kaynaklı stres, yoksunluk ve küskünlük, anlaşılamamak, çatışma ve huzursuzluk, suçluluk ve günahkârlık duygusu ve hakikat arayışı sıralanabilir. Yeterli sebepler olarak da anlam arayışı ve zihinsel tatmin isteği zikredilebilir.

3.2. Bir Gerekli Sebep Olarak Topçu'nun Mizacı

Topçu'nun yaşadığı dinsel değişimi anlamak için bir gerekli sebep olarak belirtilen mizacını yakından incelemek gerekir.

Bireyin dinî hayatını ve dinî yaşantısındaki değişmeleri anlamada yaş, cinsiyet, çevre, yetişme şartları önemli olduğu gibi, yaratılışı yani mizacı kısaca bireyin doğuştan getirdiği ruhsal güçlerini de dikkate almak gerekmektedir. Bir insanın duygusal ve devinimsel hayatının tüm özellikleri olarak tanımlanan (Baymur, 1994, 252) mizaç, karakter ile yakından ilgilidir. Mizacın gelişmeye bağlı olarak değişen yanları kadar süreklilik arz eden yanları da vardır (Hançerlioğlu, 1988, 229). Psikolojik çalışmalarda mizaç, çoğu zaman kişilik ile karıştırılsa da kişiliğin biyolojik unsurlar içermekle birlikte bireyin duygusal yönü olduğu bilinir (Apaydın, 2016, 160). Bu tanımlara göre mizaç ile bireyin doğuştan getirdiği özelliklere ve duygusal denge durumuna işaret edilmektedir. Ancak mizacın sosyo-kültürel çevre ile ilişkisi de yadsınamaz.

Mizaç; duygusallık, etkinlik ve sosyallik olmak üzere üç yönden incelenir. İlki duyguların yoğunluğuna, ikincisi kişinin enerji düzeyine, üçüncüsü ise kişinin başkalarıyla etkileşimine göre incelenir (Burger, 2016, 352). Topçu, yakınında bulunan kişilerin anlatılarından ve kendi eserlerindeki ifadelerinden anlaşıldığı üzere övülmeyi ve alkışlanmayı sevmeyen, kalabalıkların çevresinde toplanmasını istemeyen, kendi halinde yaşayan duygusal biridir. Onun düşünen ve düşündüklerini söylemekten çekinmeyen biri olduğu söylenebilir. Bir sözünde herkes övülmekten hoşlansa da övülmek, alkışlanmak istemediğini açıkça dile getirmiştir (Topçu, 2019b, 98).

Topçu'nun *Reha* adlı romanındaki kahraman, sanki kendisinin mizacını yansıtmaktadır. "Ben ne asil bir ailenin çocuğu ne de bir haşmetmeabın bendesi idim. Basit ve mütevazı, fakat sade iman ve kudretine mağrur bir Anadolu köylüsünün çocuğu idim" (Topçu, 2018, 17). Anlaşıldığı kadarıyla sade ve münzevi bir hayat özlemi duyan Topçu'nun mizacında mistik özellikler göze çarpmaktadır. Bireyin karakter ve mizaç özellikleri, onun dinsel tecrübeleri algılama ve anlamlandırma biçimini doğrudan şekillendirir. Kara'nın (1995, 91) vurguladığı üzere, yüksek düzeyde içsel duygu yoğunluğu barındıran karakterlerin, uygun çevresel ve fikrî faktörlerle karşılaştıklarında mistik arayışlara yönelme eğilimi yüksektir. Topçu'nun yaşam öyküsündeki münzevi taraflar ve popüler kültürden uzak durma eğilimi de bu kuramsal çerçeveyi somutlaştırmaktadır. Bu bağlamda, onun şahsî mizacındaki derinlik, tasavvufun derunî yönüyle felsefi bir uyum yakalamasını kolaylaştırmıştır.

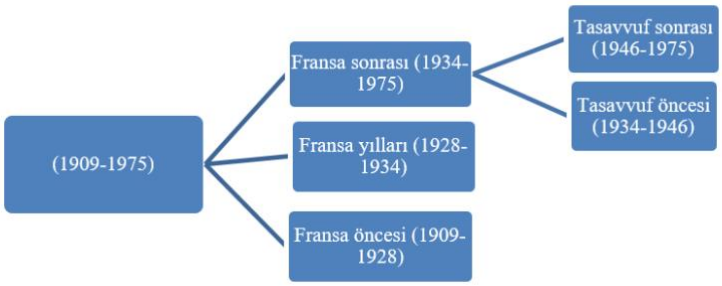
3.3. Topçu'nun Hayatında Gelişim Evreleri

Topçu'nun yaşadığı dinsel değişimi anlamak için bir gerekli sebep olarak onun hayatındaki çeşitli gelişim dönemleri ile kırılma noktalarına bakmak yararlı olacaktır.

Dinsel değişim, bir yeniden sosyalleşme yaşanarak inancın aşama aşama yeniden oluşturulduğu bir süreçtir. Nitekim Topçu da kafasındaki problemleri yanıtladığı ve ahlâkî manevî değerleri içselleştirerek yeniden kurduğu bir süreç yaşamıştır. Onun mistik düşünüşü birdenbire değil, bellekteki eski düşünceler üzerine öğrenilen bilgilerle şekillenmiş ve olgunlaşmıştır. Ayrıca gelişim dönemlerinde etkilendiği şahsiyetlerin etkisi de göz ardı edilemez. Dolayısıyla dinsel değişim, uzun bir düşünme sürecinden sonra yavaş yavaş olmuştur. Bu süreçte araştırmak, bilinçli bir isyan ederek ahlâkî ve manevî değerleri içselleştirmesinin yanı sıra ruh dünyasında aşkın tecrübeler edinmesi ve bu tecrübelerle iç dünyasının huzura kavuşması söz konusudur. Böylece Topçu'nun hayatındaki bu manevî olgunlaşma ve içsel dinginlik süreci, sadece zihnî bir kabullenmeden ibaret kalmamış; Türkiye'ye döndükten sonra bilhassa

Nakşî şeyhi Abdülaziz Bekkine ile kurduğu derin manevî bağ ve ona intisap etmesiyle somut bir kimlik kazanmıştır.

Dinsel değişimde kişinin hayatındaki gelişim evrelerinin ve psikososyal faktörlerin incelenmesi önem arz etmektedir (Fowler, 1981). İnsanın gelişim evrelerinin bir kısmının, söz gelimi ergenlik, ortaya yaş ve yaşlılık evresinin dinsel değişim açısından daha uygun dönemler olduğu bilinmektedir (Kayıklık, 2002, 21). Dinsel yaşayışı yaşlara göre inceleyen bir araştırmada (Taplamacıoğlu, 1962) dinî yoğunluk üç bölümde ele alınmıştır. 16-30 yaş arası, fizikî gelişme yanında ruhsal ve fikrî gelişmelerin de olduğu sıkıntılı bir dönemdir. 30-50 yaşlar kişinin yaşam şartlarının dengeye kavuşmasıyla dini yaşamaya imkân bulduğu dönemdir. 50 yaş sonrası insan ölüme yaklaştığının bilincine vardığı için dinî yoğunluk artmış ve kişinin toplum ile ilişkileri azalmıştır. Bu evreler insan hayatındaki dönüm noktalarıdır. Bu bağlamda Topçu'nun dinî hayatındaki gelişim evreleri, Fransa öncesi (1909-1928), Fransa yılları (1928-1934) ve Fransa'dan dönüşü (1934-1975) olarak üç aşamada değerlendirilmiş; Fransa dönüşü evresi ise iki başlıkta incelenmiştir: Tasavvuf öncesi ve sonrası (bk. Şekil 1).

Şekil 1: Kronolojik Evreler

Dinsel değişimde genelde çocukluk devresinde bireyin derinden etkilendiği olaylardan söz edilir (Köse, 1997, 411). Topçu metinlerinde bu durumdan açıkça bahsetmese de küçük yaşta babasını kaybetmesinin onda derin izler bıraktığı anlaşılmaktadır. Yazılarındaki bazı ifadelerin, babasını işaret ettiği fark edilmektedir. Babasının iflas etmesi, hapse

düşmesi ve sonra vefat etmesi, iki ağabeyinin savaşta şehit olması kendisini derinden etkilemiştir (Birgül, 2013, 30-34; Topçu, 2019a). Din psikolojisi içerisinde Psikanalitik ekolün iddialarına göre Tanrıya yönelme ile baba imajının telafisi arasında bir ilişki olduğu, kişiye kesin ve güvenilir dayanaklar sağlayan dinin babanın yerini aldığı belirtilir (Freud, 1947, 198-199; Allison, 1969, 30-31; Vergote, 1999, 87). Topçu'nun henüz ilkokulu bitirip ortaokula başladığında babasını kaybetmesi annesi ve ağabeyi ile tek başlarına İstanbul'da kalmaları ve ağabeyinin aile geçimini sağlamak için çalışmaya başlaması onu derinden sarsmış olabilir.

Topçu'nun kendi metinlerinde doğrudan "şu yaşta babamı kaybettim" şeklinde açık bir kronolojik ifade yer almamaktadır. Biyografik kaynaklar esas alındığında (Kara, 2009) Nurettin Topçu, babasını ilkokul sonu ortaokul yıllarının başında kaybetmiştir. Bu durum, Topçu'nun yaklaşık 11–12 yaşlarında babasını kaybettiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla söz konusu kayıp, çocukluk döneminin sonu ile ergenlik döneminin başlangıcına denk gelmektedir. Gelişim psikolojisi açısından bu dönem, kimlik, otorite ve değer yapılanmasının şekillendiği bir evredir.

Baba sevgisi Topçu'nun "Reha" (2018d) adlı eserinin anlatılarında dolaylı ve örtük düzeyde izlenebilmektedir. "… Bu yüz, bu yüz, mazinin en uzak, bana en yakın yüzü, babamdı." demiştir. Yine "Yıldırım'ın Huzurunda" başlıklı yazısında (2019b) Murat Hüdavendigar'ı babasına benzeten bir cümlesi bulunmaktadır. Koruyucu, rehberlik edici, yönlendirici figür olan baba eksikliğinin yalnızlık ve anlaşılamama duygusuna sebep olduğu ve bu duygusal arka planın ahlâkî hassasiyet biçiminde yansıdığı söylenebilir. Bu kayıp, Topçu'nun düşünsel yöneliminin temel nedeni olarak değil; ancak gelişimsel ve bağlamsal açıdan dikkate alınabilecek tamamlayıcı bir biyografik veri olarak değerlendirilebilir. Kısacası baba kaybının Topçu'nun ahlâkî hassasiyetini ve içsel gerilimlerini besleyen faktörlerden biri olması muhtemeldir denebilir.

Çocuklukta babanın yokluğu güven kaynağı olarak anneye

dayanmayı ve onunla sıkı bağ kurmayı gerektirir (Köse, 1997, 39). Topçu da erken yaşta babasını kaybetmesi sonucunda annesine bağlanmış, hatta annesini gerekçe göstererek çok istediği akademisyenliği geri çevirmiştir. Bu da onun rekabetçi bir ortamdan uzak kalarak sakin ve mütevazı bir hayat yaşamasını konsolide etmiş gibidir.

Topçu'nun çocukluk dönemindeki ruhsal şekillenmesini anlamlandırmak adına, babasının şahsiyeti ve kurduğu ailevi bağın niteliği de göz önünde bulundurulmalıdır. Kara'nın (2009) aktardığı verilere göre babasının çilekeş, saf, vakur ve dindar bir mizaca sahip olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra Topçu, kendi anlatılarında babasının haksız yere kısa süreli bir hapis hayatı yaşadığına değinmiştir. Babanın bu vakur duruşu ve ardından gelen erken vefatının çocuk ruhunda meydana getirdiği derunî boşluk evresinde ise ilkokul yıllarındaki din öğretmeni Şerafettin hoca, Topçu için koruyucu ve rehber bir figür olarak devreye girmiştir (Kara, 2009). Öğretmeninin telkinleriyle erken yaşta filizlenen bu manevi bağ ve mistik duygu yoğunluğu, Topçu'nun ileriki yıllarda yaşayacağı dinsel değişim süreçlerinin de ilk psikolojik nüvesini oluşturmuştur.

Belli bir dinî geçmişi olan bireylerin yeniden dine yönelmeye veya dinî inancını değiştirmeye daha yatkın oldukları bilinir (Hökelekli, 2020, 292). Topçu'nun Fransa'ya gitmeden önce çocukluk ve ergenlik döneminde nasıl bir dinî hayat yaşadığıyla ilgili fazla bilgi bulunmamakla birlikte geleneksel bir dindar ailede yetiştiği bilinmektedir (Birgül, 2013, 37). Ancak Topçu'nun Fransa öncesi hayatı ile ilgili bilgiler edindiğimiz *Reha* adlı eserinde belirgin metafizik pasajlar olmasa da tabiatüstüne yönelmiş bir tutku ve sezgi hissedilmektedir. On yedi yaşında iken aslında ebedî olanı sezmiş ve gaye olarak belirlemiştir (Birgül, 2013, 241). Gençliğin ilk dönemlerinde yazmaya başladığı eserindeki pasajlar daha Fransa'ya gitmeden önce onda bir arayış kıvılcımlarının başladığı hakkında bilgi vermektedir.

Topçu'nun hayatında ikinci evresini oluşturan Fransa yılları hakkında da şunlar söylenebilir: Bilindiği gibi, gençlik evresinin genelde

15-21 yaşları arasında olduğu ve bu aralığın 25 yaşına kadar uzayabileceği ifade edilir (Yörükoğlu, 2019, 13). Erikson da 18-24 yaş aralığını gençlik evresi olarak ele alır. Kimlik gelişimi için sekiz evreli bir model önerir. Bu evrelerden biri de yaşam döngüsüne denk gelen gençlik evresidir. Bu evre kişilik gelişim modeline göre arkadaşlar arasında sosyal ilişkilerde bulunma (intimacy) veya yalıtılmışlık, yalnızlık (isolation) evresidir. Bu dönemde bireyde verimli çalışma, kişiler arası yakınlık boyutu ortaya çıkar. Yakınlık daha çok arkadaşlar arasında yakınlıktır. Yalıtılmışlık ise kimsesizlik ve yalnızlık duygusudur (Erikson, 1993, 63-66). Topçu, 18-24 yaşlarında iken eğitim amacıyla Fransa'da bulunmuştur. Orada ülkesinden sayılı birkaç arkadaşı dışında yakınlık kurduğu fazla kimse olmamış; adeta izole bir hayat yaşamıştır. Bu durumun onu yalnızlığa iterek dinî ve mistik düşünceye yönelmesinde etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte eğitim için Fransa'ya gönüllü gitmesine rağmen kendini farklı ve yabancı bir kültürün içinde bulması, sosyo-kültürel dönüşüm yaşamasına, dolayısıyla inançlarına daha sıkı sarılmasına neden olabilir.

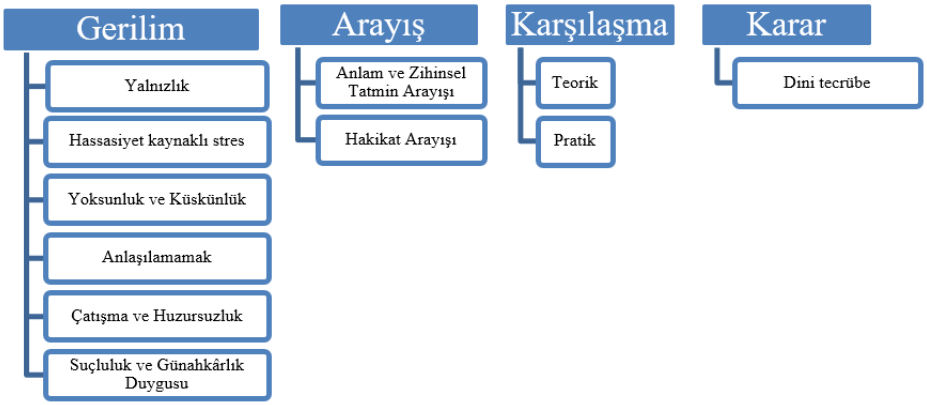
4. Topçu'nun Dinsel Değişim Süreci

Din psikolojisi araştırmalarında dinsel değişimin nasıl bir süreç izlediği, hangi aşamalardan geçtiği yönünde modelleme çabaları da sergilenmiştir. Bu araştırmada Lofland ve Stark (1965) tarafından geliştirilmiş olan yedi aşamalı bir süreç modelden esinlenilmiştir. Lofland ve Stark'ın dinsel dönüşüm modeli yedi aşamadan oluşur**:** Gerilim**,** dinsel problem çözme perspektifi**,** arayış**,** karşılaşma (dönüm noktası)**,** duygusal bağlanma**,** yoğun etkileşim ve bağlanma (karar)**.** Lofland ve Stark tarafından geliştirilen modelin tercih edilme nedeni, dinsel değişimi ani bir kopuş olarak değil de içsel gerilim, bilişsel arayış, kişilerarası etkileşim ve öznel karar süreçleri üzerinden açıklayan dinamik bir yaklaşım sunmasındandır. Bu modelde yer alan yedi aşamanın tamamı Topçu'nun biyografik ve düşünsel tecrübesiyle tam olarak örtüşmediği için aşamalar birleştirilerek sadeleştirilmiş ve yorumlayıcı bağlamsal bir yaklaşımla yeniden ele alınmıştır.

Lofland ve Stark'ın (1965) bu modeli, süreci ifade etmesi

bakımından önemlidir. Fakat gerilim aşamasında bireyin entelektüel ve içsel nitelikte gerçekleşen dinsel değişimleri açıklamada sınırlı bir kapsayıcılığa sahip olduğu söylenebilir. Yine buna benzer yoğun grup etkileşimi gibi unsurlar, her dinsel değişim tecrübesinde zorunlu olarak ortaya çıkmamaktadır. Nitekim her bireyin dinsel değişim süreci, kişilik özellikleri ve entelektüel arka plana bağlı olarak farklılaşabilmektedir (Rambo, 1993). Kısaca modelde bilişsel ve entelektüel boyutlar ikincil planda kalırken, ilişkisel ve örgütsel faktörler ön plana çıkarılmıştır. Bu durum, modelin her olaya bire bir uygulanmasının metodolojik sorunlar doğurabileceğine işaret etmektedir. Bu sınırlılıklar dikkate alındığında, Lofland–Stark modeli bu çalışmada betimleyici bir şema olarak değil; Topçu'nun dinsel yönelim sürecini anlamlandırmaya yardımcı olan esnek ve uyarlanabilir bir analitik çerçeve olarak kullanılmıştır. Modelin Topçu'nun dönüşümüyle örtüşmeyen aşamaları dışarıda bırakılmış; bireysel, ahlâkî ve entelektüel boyutları açıklamada işlevsel olan unsurları ön plana çıkarılmıştır.

Modelde yer alan bazı aşamalar grup aidiyeti, aktif katılım ve yaygınlaştırma faaliyeti daha çok kolektif dönüşüm süreçleri için açıklayıcı nitelik taşımaktadır. Oysa Topçu'nun yaşadığı dinsel değişim; entelektüel, ahlâkî ve mistik bir iç dönüşüm karakteri göstermektedir. Bu bağlamda Topçu'nun yaşadığı dinsel değişim dört başlıkta incelenmiştir: Gerilim, arayış, karşılaşma ve karar (bk. Şekil 2). Gerilim aşamasında Topçu'nun "yalnızlığı, hassasiyet kaynaklı stresi, yoksunluk ve küskünlüğü, anlaşılamaması, çatışma ve huzursuzluğu ele alınmıştır. Arayış aşamasında, anlam ve zihinsel tatmin isteği, hakikat arayışı; karşılaşma aşamasında Topçu'nun kendisini teorik ve pratik olarak etkileyen kişilerle karşılaşmasına değinilmiştir. Karar aşamasında ise verdiği karar sonucunda yaşadığı dinsel tecrübe hakkında bilgi verilmiştir.

Şekil 2: Topçu'nun Dinsel Değişim Süreci

4.1. Gerilim

Topçu, toplumsal meselelere karşı duyarlı bir isim olarak tanınmaktadır. Bunun da kendisini iç dünyasında bir huzursuzluğa, gerilime itmiş olması muhtemeldir. Gerilim, insan hayatında birdenbire başlayan bir olgu değildir; duygusal etkenlerin yanı sıra entelektüel birtakım sebeplerle de ortaya çıkabilir (Snow ve Philips, 1980). Bireyin gerilim yaşaması, içe dönerek aradığı şeyin farkına varması, problem çözme bakış açısına sahip olması ve dinî arayışa yönelmesi, psikolojik nitelik taşıyan aşamalardır. Lofland ve Stark'ın (1965) dinsel değişim süreç modelinde gerilim aşaması şu şekilde özetlenebilir: İnsan, değişim öncesinde yoğun bir gerilim yaşamaya başlar. Gerilime yol açacak sebepler arasında mistik tecrübe, ölüme yaklaşma tecrübesi, hastalık ve dinsel metotlarla sağlığa kavuşma, "hepsi bu mu" sıkıntısı, üstün olma isteği, bilinç hali değişikliği, meraklı kişilik, patolojik tutumlar, dininden dönme gibi faktörler sayılabilir (Rambo, 1993, 48-55). Bu faktörler arasında Topçu'da anlam arayışı ve "hepsi bu mu" bunalımı belirtilebilir. Bu gerilim, onun açısından psikolojik bir sarsıntı, bir eksiklik ve tamamlanma ihtiyacı ile ilişkilendirilebilir.

Bu çerçevede Topçu'nun yaşadığı yalnızlık, anlaşılamama duygusu, iç çatışma ve yoksunluk, tatminsizlik hâlleri, din psikolojisi literatüründe

dinsel değişimin "gerilim" aşamasını besleyen temel psikolojik zemin olarak değerlendirilebilir. Mevcut düşünsel ve yaşamsal çerçevenin kendisine ahlâkî, metafizik ve duygusal doyum sağlamadığını deneyimleyen birey, giderek derinleşen bir huzursuzluk yaşamakta; bu huzursuzluk, daha kapsayıcı bir anlam sistemine yönelme eğilimini beraberinde getirmektedir. Nitekim Topçu örneğinde söz konusu gerilim, ani bir değişimden ziyade, süreklilik kazanan ve derinleşen bir varoluşsal huzursuzluk biçiminde tezahür etmiş; arayış ve karşılaşma aşamalarının psikolojik ön koşulunu oluşturmuştur.

4.1.1. Yalnızlık

Yalnızlık, diğer insanlarla anlamlı ve düzeyli ilişkinin eksikliğini, yani sosyal olarak izole edilme durumunu ifade eder (Gierveld vd. 2006, 485-486). İki tür yalnızlıktan söz edilir. İlki, kişinin kendisiyle diğerleri arasındaki bir farklılığın yarattığı "varoluşsal yalnızlık", ikincisi ise sosyal ilişkileri nicelik ve nitelik yönünden yeterli görmemesi sonucunda "kişilerarası yalnızlık"tır (Apaydın, 2016, 203).

Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla Topçu'da her iki yalnızlık da fark edilmektedir. (Topçu, 2018d, 16; 1998, 29). Anlaşılan Topçu yalnız biridir ve yalnızlığı kendisi tercih etmektedir (Topçu, 2019b, 98). Eğitim için gittiği Fransa'da vatanından uzakta yaşaması ve orada sadece birkaç Türk öğrenci ile arkadaşlık kurması da yalnızlık olarak nitelendirilebilir. Kalabalığın kendisine cazip gelmediğini vurgulayan Topçu'ya göre yalnız olan ve yalnız yaşamayı tercih eden insanlar daha avantajlıdır. Bu insanların en büyük hedefleri Allah'a ulaşmak olduğu için dış dünya ve insanlar ilgilerini çekmez. Topçu, Allah'ı "gerçek dost" olarak niteler (Topçu, 2018e, 289; 2019b, 133).

4.1.2. Hassasiyet Kaynaklı Stres

Literatürde dinsel değişim strese karşı bir çözüm olarak da sunulur (Köse, 2005, 411). Değişim sürecine giren bireyin genellikle geçmişi yok sayarak ya da hiç yaşanmamış gibi kabul ederek bambaşka biri olma gayreti taşıdığı bilinir (Hökelekli, 2020, 294).

"Herkesin güldüğü yerde ızdırap çektim" (Topçu, 2019b, 98) sözleri Topçu'nun yaşadığı stres ve iç gerilimi yansıtmaktadır. Zira yaşadığı süre zarfında Osmanlı devletinin yıkılış, Türkiye devletinin kuruluş dönemine şahit olmuştur. Dolayısıyla yıkılışın ve yeni bir sisteme geçişin sıkıntılarını yakından hissetmiştir. İçinde yaşadığı toplumda yaşanan değişimden ve gidişattan memnun olmayan Topçu'nun, ahlâkî çözülme, taklitçilik ve düşünmeyen insan topluluğunun artmasıyla muhtemelen üzüntüsü de artmıştır. Nitekim "her alanda bir yıkılış, gerileyiş yaşıyoruz" (Topçu, 2018c, 93-95) derken de çektiği içsel sıkıntıyı ifade etmiştir. Anlaşılan vatan sevgisi ve aidiyet bilinci de ülkesinin dertleriyle dertlenmesine yol açmıştır. Topçu'nun üzüntüsünü ve stresini artıran bir diğer unsur, İslâm dünyasının her alanda geri kalışı ve üstelik ilerlemek için herhangi somut bir adım atamayışıdır (Topçu, 2018b, 84).

Topçu, bir toplumun ve bu toplumda yaşananların, bireylerin dinî hayatı üzerinde bir şekilde etkili olabileceğini belirtir (Topçu, 1998, 188). Söz gelimi, toplumda görülen bir aksaklık ve düzensizlikten kaynaklanan stres, bazı insanlarda dinî inancı zayıflatırken bazı hassas ve duyarlı kişilerde ise imanın kuvvetlenmesine sebep olabilir.

4.1.3. Yoksunluk ve Küskünlük

Topçu'nun doktora tezini bitirdikten sonra Fransa'da kalması yönünde teklifleri reddederek ülkesine dönmesi, yazılarından dolayı birkaç kez sürgün edilmesi, çeşitli nedenlerle üniversite kadrosuna alınmaması, uzun süreli bir aile hayatının olmaması bir yandan maddi zorluklar ve yoksunluklar yaşamasına bir yandan da küskünlük duygusuna kapılmasına yol açmış gibidir. İnsanların fizikî ve maddî olarak hayatını sürdürmedeki yetersizlik, mahrumiyet ve yoksunluk halini anlatan sosyal engellenme ve yoksunluk teorisine göre (Kirman, 2016, 335), insanın yaşadığı hayal kırıklığı derecesi ile ölüm sonrası hayata yönelik inancı doğru orantılı olmaktadır (Stark ve Bainbridge, 1987). Glock (1964), ister mutlak ister göreli olsun her tür 'yoksunluğun' dinsel değişimin bir güdüsü olabileceğini ileri sürer. Bu tür yoksunluklardan kaynaklanan ihtiyaçlar karşılanmazsa bireylerin farklı bir inanç ve değer

anlayışına yönelebildikleri gibi (Paloutzian, 1996, 153) mevcut dinsel hayatlarında da birtakım değişikliklere gidebildikleri bilinmektedir (Kayıklık, 2002, 20-21).

Topçu'nun özellikle Fransa dönüşü karşılaştığı engeller, sıkıntılar ve mahrumiyetler kendisinde bir yoksunluk durumu oluşturmuş bu durum ise hayal kırıklığı ve küskünlüğe yol açmıştır (Topçu, 2018d, 77). Küsmek, bir anlamda boyun eğmemek, isyan etmektir. *Reha* eserinden anlaşılacağı üzere Topçu'nun her tür baskı, zulüm ve haksızlıklara boyun eğmeyen bir yapısı vardır. Günümüzde bile doktora yapmış bir kişi toplumda saygın bir konumda kabul edilmesine rağmen o zamanın şartları düşünüldüğünde daha üst noktaya gelmesi mümkün iken bunun gerçekleşmemesi hayal kırıklığına neden olmuştur. Topçu, küskünlüğünü belli etmemeye çalışsa da zaman zaman açığa vurduğu da olur. Onun bu hali, bir süre sonra insanlardan uzaklaşmaya yol açmış olabilir. O, bu uzaklaşmayı insanların vefasızlığına ve nankörlüğüne bağlar (Topçu, 2018e, 281).

4.1.4. Anlaşılamamak

Sanatçıda bilinçaltına atılmış her olayın ümitsizlik, şikâyet ve acı şeklinde terennüm edeceği ve zamanla benlik yüzeyine çıkacağını dile getiren Topçu, *Reha* romanında Niyazi karakterinin psikolojik tahlillerine, iç konuşmalarına, duygu ve düşüncelerine yer verir. "Beni kimse tanıyamadı" (Topçu, 2018d, 17) ifadesinden Topçu'nun anlaşılamadığı, bu durumun onu toplumdan uzaklaştırdığı ve yalnızlaşmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. Yalnızlaşmasının sebebini, etrafındaki insanların kendisini anlamak ve tanımak istememelerine bağlar (Topçu, 2018d, 15). Topçu'nun hayatında boş ve anlamsız işlerden uzak durarak kendi kabuğuna çekilen yapısından dolayı toplumdan uzaklaşması, dışarıdan yanlış anlaşılmasına meydan vermektedir. İnsan hayatı boyunca kendisini anlatmak çabasında iken anlaşılamamak psikolojik olarak insanın içini acıtan bir durumdur. Toplumda fark ettiği yanlışları düzeltme çabası sonuçsuz kaldığında kendini çaresiz hissetmiş olması, Allah'a sığınarak dinsel yoğunluk yaşamasına neden olmuş gibidir.

Topçu'nun anlaşılamamaktan doğan sıkıntısı, değersizlik duygusuna yol açmış olmalıdır. Bunu, ölümünü hayal ederek yazdığı "Ebedî Hayat" makalesinde ifade eder (Topçu, 2018e, 282). Topçu'nun, entelektüel kimliği ve gururundan ödün vermediği için anlaşılamamaktan doğan bir dışlanma yaşadığını ifade edilir (Topçu, 1992, 71). Sevilmediğini ve anlaşılmadığını düşünen Topçu'nun, takdir görmek ve anlaşılmak çok da umurunda değil gibidir. Yaptıklarının karşılığını bu dünyada insanlardan almaya değil sonsuz varlığın kendisini sevmesine ve anlamasına odaklanmıştır. Bu yaklaşım din ile ilgili sosyal psikolojik araştırmalarda sıkça kullanılan bir gerçeği, dinin 'denkleştirici' (compensator) fonksiyonunu (Kirman, 2016, 74) akla getirmektedir. Dolayısıyla Topçu, yaşadığı dışlanma ve hayal kırıklıklarını dinsel denkleştirme mekanizmasıyla aşarken; geçici ve dünyevi onayların ötesine geçerek, mutlak ve aşkın olanın sevgisinde derunî bir sığınak bulmuştur.

4.1.5. Çatışma ve Huzursuzluk

Dinsel değişimin psikolojik evreleriyle ilgili bir sınıflandırmada çatışma (conflict) ve huzursuzluk (unrest) evresinin önemine işaret edilir ve dinsel değişim, bireyin yaşadığı yetersizlik, değersizlik ve huzursuzluk karşısında bir cevap olarak yorumlanır. Nitekim Topçu, dinî yükümlülüklerini aksatmayan biridir. Onun mevcut dinî yaşantısından tatmin olmayıp daha üst seviyede bir hayat özlemi içinde olması da bir anlamda huzursuzluk olarak düşünülebilir. "Her tarafı zulümlerle çevrili bir kâşanede huzur mu arıyoruz?" (Topçu, 2019b, 129) sözleri, onun dünya hayatında bir beklentisi kalmadığını anlatmaktadır.

Dinsel değişim süreçlerinin analizinde 'çatışma', merkezi bir kavramsal öneme sahiptir. Bireyin iç dünyasında ve dış çevresinde tecrübe ettiği zıtlıklar, adeta dinamik bir mücadeleye işaret eder. İyi ile kötü, ruh ile nefs, mevcut ben ile ideal ben, mevcut kimlik ile arzu edilen kimlik kavramlarının kıyasıya mücadelesine şahit olunur (Yapıcı, 2017, 63). Fromm, insanın doğasında huzursuzluk ve çelişki olduğunu ve bunları aşmak için yeni çözüm yollarına başvurduğunu belirtir (Fromm,

1995, 241-247).

Kişinin kendi dininde gördüğü birtakım yanlışlar, eksiklikler, dogmalar genellikle bir değişimle sonuçlanabilir (Hökelekli, 2020). Toplumda dinin yanlış algılanıp yorumlanmasına, toplumsal ahlâkın daha kötüye giderek ahlâkî yozlaşma boyutuna varmış olmasına şahitliği de huzursuzluk oluşturabilir. Çatışma, sadece dinî anlamda ortaya çıkmaz. Osmanlı döneminde doğan Topçu'nun Cumhuriyet döneminde lisede eğitim görüyor olması düşünüldüğünde geleneksellik ile modernleşme, eski sistem ile yeni eğitim sistemi arasındaki çatışmanın onu etkilemiş olduğu söylenebilir.

Dinsel değişim yaşayan kişi çoğu zaman yakın çevresiyle bir mücadele ve çatışma, hatta büyük bir tepki ve dışlama ile karşılaşabilmektedir. Topçu'nun da benzer bir durum yaşadığı söylenebilir. Yaşadığı değişim ile ilgili olarak sosyal çevresini, yakın bildiği dostlarını da değiştirmeye çalıştığı bilinmektedir. Kendine yakın hissettiği, dostlarım dediği kişilerin ikiyüzlü tavırlarına şahit olması onu huzursuz etmiştir (Topçu, 2019b, 102).

4.1.6. Suçluluk ve Günahkârlık Duygusu

Bireyin yaşadığı gerilim, psikolojik olarak huzursuzluğa yol açmanın yanı sıra dinsel olarak da kendisini suçlu ve günahkâr hissettirebilir (Clark, 1961, 202). İnsanî bir durum olan suçluluk duygusu ve pişmanlık, tövbe ve af dileme sonucuna götürebilir (Yapıcı, 1997, 67). Tövbe ve istiğfara dinsel değişimin ilk aşaması denilebilir. Birey ilk olarak yüce huzurda hatalarını fark edip pişmanlık duymakla işe koyulur. "Meğer ne zalimmişim. Elimle olmasa bile dilimle, dilimle değilse de gönlümle ne zulümler yapmışım." (Topçu, 2018e, 285). Anlaşılan Topçu, dinî hayatından tatmin olmadığı gibi daha yoğun dinî duygular yaşama özlemi içerisindedir.

Topçu, içinde yaşadığı toplumun baskın değerleriyle uyuşmasa bile sadece kendisi için değil Allah'ın bütün kullarını düşünerek Allah'tan af diler. Her ne kadar uğraşsa da artık hiçbir şeyin düzelemeyeceğine kanaat

getirir ve bunların suçlusu da kendisiymiş gibi düşünür. "Yarabbi, beni affet, kulların yolunu kaybetti." (Topçu, 2018e, 264). Onun bu sözlerinden, toplumdaki ahlâkî sorunlardan rahatsız olduğu ve bu yüzden suçluluk ve günahkârlık hissettiği anlaşılmaktadır.

4.2. Arayış

Mistik arayış, dünyaya aşırı bağlılık, özden uzaklaşma ve İslâm'a aykırı düşünülecek davranışlardan rahatsız olan inançlı bireylerin gösterişten uzak samimi bir şekilde başlattığı insanî öze dönüş olarak düşünülebilir (Kayıklık, 2018, 245). Arayış süreci, bireyin kişiliğine, entelektüel donanımına ve içinde bulunduğu kültüre göre farklılıklar gösterebilir (Kayıklık, 2017, 28). Arayış içinde olan insanlar genelde temiz yaradılışlı, sağlam karakterlidirler. Bunlar içinde yaşadıkları topluma uyum sağlayamayan, çağdaş tüketim toplumunun maddeci değerlerine karşı duran kişilerdir. Bu kişiler, toplumdaki yozlaşmalardan uzak durarak erdemli ve ahlâkî ilkelere bağlı bir hayat içinde bireysel arayışlarını sürdürmeye devam ederler (Hökelekli, 2020, 305).

Arayış içinde olan birisi için, mevcut dinî kimliğinden memnun olmama halinin dinsel değişimde yeterli sebep olarak düşünülebileceği ifade edilmiştir (Yapıcı, 2017, 195). Topçu'nun mevcut dini hayatından vazgeçip bir arayış ve hazırlık evresi olarak 'psikolojik moratoryum'a (Erikson, 1968, 158) yani büyük bir zihinsel mücadele ve arayış içerisine girdiği söylenebilir. Ancak sürekli bir arayış içinde olan Topçu'nun bir inanç boşluğu yaşadığı veya dinî kimliğin zayıf olduğu söylenemez. O, yeni bir din arayışı içinde değil, eski dinî kimliğini yenileyerek derinleştirmiş olacağı bir kimlik arayışı içindedir. Bu arayış, hayatın nihaî hedefinin manevî dönüşüm olduğunun fark edilmesidir. Bu durumda insanın öncelikle kendini arama süreci başlar. "Dünyada her şeyi bulmak kolay, kendini bulmak zormuş. Kendi dışımızda nereye koştuysak gurbette kaldık." (Topçu, 2019b, 110).

4.2.1. Anlam ve Zihinsel Tatmin Arayışı

Günümüzde sekülerleşen, mekanikleşen, kendine ayıracak zaman

bulamayan, sahip olduklarıyla mutlu olmayan insan, bir anlam arayışı içindedir. Yalnız kalmak, tabiatla baş başa olmak, sessizlik ve huzur ihtiyacı, bu arayışın belirtileri arasında sayılabilir. İnsandaki temel bir güdü olan anlam arayışı, denge yerine gerilim de oluşturabilir. Ancak gerilimsiz bir hayat, değerli bir hedef ve amaç için bilinçli bir çaba göstermekle olur (Frankl, 2009, 113-120). Yaşamak için bir amacı olan ve bu doğrultuda sorumluluk alarak elinden geleni yapan bir insan, hayat ve kâinat ile her şeyden önemlisi Allah ile ahenkli bir ilişki kurabilir. Bu ilişki ise insanın hayatına anlam katabilmektedir.

Topçu'nun ergenlik öncesi çocukluk döneminde evlerine gelen insanların bir süre oturup, konuşup gittiklerini (Topçu, 2019b, 98) belirtmesi ve onları "boş kalpli, zayıf mahlûklar" olarak nitelemesi, içinde bir boşluk hissi oluştuğunu ve sorgulama yaptığını gösterir. Adler'e göre (2000, 41), çocukluk anıları insan hayatında ayrı bir önem taşır; kişinin hayat tarzının ilk oluşum evrelerinde en yalın dışavurumlarını gözler önüne serer. Topçu'nun, çocukluktan bu yana etrafında gördüğü boş ve anlamsız işlerden ya da kişilerden rahatsız olduğu, anlamlı bir hayat aradığı açıktır. Zira insanlar boşluğa düşmeye dayanamazlar ancak bu boşluğu yeni bir anlam odağı ile doldurabilirler (Armstrong, 1998, 494). Topçu'nun o zaman üzerinde durmadığı bir anı, yetişkinlik döneminde kendini bir şekilde göstermektedir. Toplumda karşılaştığı olumsuz durumlar karşısında "Kendi hayatım bile bana yabancı bir manasız varlık" demiştir (Topçu, 2019b, 124).

Topçu'nun bir mektubunda Hareket dergisini yayınlama sebebini açıklarken aslında hayatın anlamına dair düşüncesinin izlerini bulmak mümkündür. "Çok sıkılıyorum, yaşayan her şey içinde temiz bir taraf bulamıyorum." ifadesi, onun anlam arayışını açığa vurur. Anlaşılan Topçu, duygusal ve düşünsel boyutta bir arayışın içindedir (Topçu, 2019b, 30). Topçu'nun arayışında amaç, gerilimden kurtulmak ise de daha ziyade zihinsel tatmin hissi dikkat çeker. Denebilir ki, mevcut dinî hayatından tatmin olmayıp daha yoğun bir dinî hayat yaşama arzusu ön plandadır. Bir kişinin bireysel hayatında sınırsız güzellikler sunan bir Allah inancına

ulaşma; gelişi güzel alışılmış ibadetlerden derin bir ibadet anlayışına geçme; dünyadaki olumsuzlukları Allah'tan gelen bir durum olarak görme; ahireti kazanmaya çalışma, bireysel mutluluktan çok insanlığın mutluluğunu esas alma şeklinde ifade edilen dinsel değişim, manevî pasifliğe sevkeden unsurların güçlü bir ilgi ve bağlılık ile yer değiştirmesi şeklindedir (Rambo, 1993, 2). Topçu'nun arayışının metafizik düşünceyi akılla temellendirerek oluştuğu söylenebilir. Zira o, mektuplarında ifade ettiği varoluşsal boşluk ve sıkıntı duygusunu, batı felsefesi eğitimiyle kazandığı rasyonel metodoloji ile ele almış ve tasavvufi derinlikle harmanlamıştır. Onun dünyasındaki metafizik arayış, mantıksal sorgulamayı dışlayan bir kaçış değil aklın kendi sınırlarını fark ederek mutlak ve aşkın olana yönelmesi şeklinde entelektüel bir süreç olarak gelişim göstermiştir.

4.2.2. Hakikat Arayışı

Topçu'ya (1998, 40) göre "hakikat, ruhun sevgilisidir". Anlaşılan hakikat, Allah'tır ve ruh ona âşıktır. Allah ise sonsuzluk demek olduğundan hakikat, insanda varoluşsal bir gerekliliktir. Zira insan hayatının her anında sonsuzluk (Allah) arayışı içindedir. Topçu, hakikatin varlığının ve mahiyetinin farkında olsa da tarifini yapmamaktadır. Ancak hakikate ulaşmanın yollarını da sorgular. Ona göre farklı araçlar kullanılsa, farklı basamaklardan geçilse de hakikate ulaşmak için bölünmemek, yani ruh, beden, akıl, irade, hayal, zihin ile bütün olarak harekete geçmek gerekir (Topçu, 2016, 16). Zira hakikat akılla aranır, ancak ona ruh ile gidilir. Topçu, hakikat arayışında aşk ile akıl kavramlarını bir arada kullanır. Akıl bir noktaya kadar yardımcı olsa da öze ulaşmak için aşkın daha önemli olduğunu belirtir (Topçu, 1998, 168).

Topçu, insanlarda hakikat arayışının varoluşsal bir gereklilik olduğunu ifade eder. Ondaki hakikat arayışı dışarıda olan bir hakikati aramak değil, içerideki hakikati keşfetmektir. O, insanın kendisini kendi dışında aramasını boşa giden zaman olarak görür. Hakikate ulaşmanın kolay olmadığını, bedel ödemeye karşı hazırlıklı olunmasını vurgular. Anlaşıldığı kadarıyla Topçu, sonsuzluk arzusu olan ve arayış girdabında

kıvranan bir düşünürdür. Sonsuzluk arayışı eserlerinin her satırına sinmiştir. İçindeki karanlık noktaları aydınlatmak için elinden geleni yapmıştır (Topçu, 2019b, 30). Topçu'nun hakikat anlayışı, sonsuzluk (Allah) arayışıdır. Sonsuzluk arzusuyla şekillenen bu arayış, Topçu'nun bütün eserlerine nüfuz eden temel bir varoluş problematiği olarak, insanın kendini aşma ve kemale erme çabasını ifade etmektedir

4.3. Karşılaşma

Dinsel değişimde önemli bir aşama da karşılaşmadır. Burada kastedilen aradığına ulaştıracak vasıtadır. Bu, bir kişi ise tasavvufta bu kişiye 'mürşit' denir. Tasavvufta iyi bir mürşit ile karşılaşmak önemlidir. Çünkü tasavvuf bir terbiye işidir ve terbiye edilecek kişinin ilk işi kendine yol göstermeye muktedir birini bulmaktır (Güngör, 1998, 81). Topçu da insanı düşünmeye yöneltecek, kendi ruhuna çevirecek ve ruhları yükseltecek mürşide ihtiyaç olduğunu dile getirir (Topçu, 2019c, 293). Tasavvufta mürşidin rehberliğine ihtiyaç duyulur; bu yüzden mürit ile mürşidin birebir görüşmesi önemlidir (Helminski, 2001, 189-195). Tasavvufta çekim mürşitten gelir, mürit hazır olduğunda onu cezbeden kişi mürşittir (Dorst, 1997, 22-25).

Topçu'nun karşılaşma aşamasından önce yani arayış içinde iken özellikle Fransa'da bulunduğu dönemde (1928-1934) Bergson, Blondel ve Massignon ile karşılaştığı bilinmektedir. Bu kişilerle karşılaşma, onun üzerinde fikir düzeyinde etkili olsa da pratikte tasavvufa yönelerek dinsel değişim yaşamasında Mehmet Sırrı Tüzeer (1992, 180) aracılığıyla tanıdığı Abdülaziz Bekkine etkili olmuştur denilebilir: "Hocam, beni şüphe çukurundan alıp, iman irtifalarına çıkardı… Şu kadar senelik tahsil, bu kadar senelik okuma ve araştırmalarımda, felsefede, ilimde, Avrupa'da bulamadıklarımı onda buldum." (Günaydın, 2006, 92-96).

Dinsel değişimde duygusal (affectional) motif olarak, karşılaşılan rehberin göstermiş olduğu sıcaklığın önemi bilinir (Lofland and Skonovd, 1981, 379-380). Topçu da Bekkine'nin sıcaklığından, sorularını cevapsız bırakmayışından ve halden anlayan tavrından (Tüzeer, 1992, 180) etkilenmiş olmalıdır.

Dinsel değişim sürecinin tam olarak ne zaman başladığı tartışma konusu olmuştur. Bu sürecin ancak bir aracı ile temasa geçildiğinde başladığını savunanlar vardır (Rambo, 1999, 44). Topçu'nun arayışının yaklaşık on yıl sürdüğü söylenebilir. Zira Türkiye'ye döndüğü zaman 25-26 yaşlarındadır. Bekkine ile tanışması ve ondan etkilenmesi ve etkileşime geçmesi kaynaklara göre 36 yaşında gerçekleşmiştir. "Yıldırım'ın Huzurunda" metninden anlaşıldığına göre Topçu muhtemelen 1945 yılında Bekkine'ye intisap etmiştir (Kara, 2023, 148). Topçu'nun dinsel değişim sürecinin Bekkine'yi tanıdıktan sonra başladığı söylenebilir. Bekkine'nin 1952 yılında vefat etmesinin ardından Topçu, bir yazısında üzüntüsünü "Ruhlarımızın önünde yürüyen o büyük varlığı kaybettim. Acılarım, zamanın ve kaderin kollarıyla kucaklanmayacak kadar engindi." (Topçu, 2018e, 262-263) sözleriyle ifade etmiştir.

4.4. Karar

Dinsel değişimde son aşama olan "karar verme", birdenbire olmayıp bilinçli bir sürecin sonucunda ortaya çıkar. Burada Topçu'nun verdiği karar aşamasında ve sonrası yaşadığı tasavvufî tecrübesi yani dinî tecrübesi ele alınmıştır: "Düşünüyorum, hayır ben büyük bir düşüncenin emriyle dönüyorum; dünyalarla beraber dönüyorum. Dünyalarla yeniden doğuyorum. Neşve yine taştı benden, taştı her şeyden... Her şeyde ilahî neşvenin sesi duyuluyor... Bırakın boşluktaki yollar açılsın. Yeryüzündekilere elveda!" (Topçu, 2019b, 141-142).

Eserlerinde sıklıkla ilahî neşveden bahseden Topçu burada özellikle kendisinin yaşadığı manevî hazdan sevinç ve keyiften bahsetmektedir. Kendi tecrübesinden hareketle ruhsal yükselme esnasında neler yaşadığını şu şekilde ifade eder:

"Bütün seslerinde ebedî bir âlemin hiç bozulmamış sükûnundaki teselli duyulan bilmediğim bir yerde bulunuyorum. Etrafımda tatlı sükûnunu, ebedî istirahatini sezdiğim müphem şeyler var. Bu cennetin ırmakları ruhlara huzur ve saadet sunuyor. Burada ruhlar azap nedir bilmiyor… Sanki görülmez bir melek Korkma! Korkma! diyor. Allah'a

gidiyoruz. Rabbime çok yakındayım… Ürperiyorum ve her uzviyetimin titreyişlerle ruhuma dokunduğunu duyuyorum… Rabbimin sesi daha derin, daha yakın geliyor: 'Ben ki sizin ilâhınızım' diyor." (Topçu, 2018d, 84-85).

Roman kahramanının ağzından söylediği bu sözlerden anlaşıldığına göre Topçu, sanki kendi yaşadığı dinî tecrübesini aktarmış gibidir. Allah ile manen karşılaşması ve onun sesini duyması ile yaşadığı psikolojik durumu ayrıntısıyla gözler önüne sermiştir.

Topçu, *Reha* romanını 17 yaşında yazmaya başlamıştır. Fransa'ya gidince yazmaya ara vermiş Fransa'dan döndükten sonra birtakım yerlerde değişiklikler yaparak 26 yaşında tamamlamıştır. Fransa öncesi ile Fransa sonrası yazdıkları karşılaştırıldığında dinî tecrübe ve Tanrı ile karşılaşmayı anlatan kısımlar sonradan eklenmiştir (Birgül, 2013, 90-94). Buradan hareketle Topçu'nun dinî duyarlılığı bulunsa da tasavvuf düşüncesinin Fransa öncesinde olmadığı Fransa yıllarında oluştuğu söylenebilir. Hakikat arayışının ilk nüvelerinin Fransa öncesine dayandığı yorumu yapılırsa da Fransa yıllarıyla bunu olgunlaştırdığı ifade edilebilir. Nitekim lise öğretmeni Celal (Ökten) Hoca da onun Fransa öncesi ve Fransa sonrasında dine bakış açısı ve duyarlılığı arasında büyük bir fark olduğunu ifade eder (Birgül, 2013, 89). Mustafa Kara da aynı şekilde Fransa'da doktora çalışması yaptığı yıllarda psikoloji eğitimi ve görüştüğü insanların onun mizacında örtülü olarak bulunan dervişmeşrepliğini ortaya çıkardığını belirtir (Kara, 1992, 22).

Aradığını bulan ve bir karara varan kişi, sonuç olarak önceki yaşam biçimini değiştirerek yeni hayat tarzına ayak uydurur. Bu tür içten-içe değişimde, insanın iç dünyasındaki duygu ve düşünceler farklılaşsa da köklü bir değişim olarak yansımayabilir ve insan ilk etapta fazla etkilenmemiş görünebilir (Kayıklık, 2017, 12). Fakat Topçu'nun psikolojik ve sosyolojik olarak hayatında da değişim olmuş, inandığı din ile tam anlamıyla daha çok bütünleşmiş, dini yaşama yoğunluğunda bir değişim yaşanmıştır. Bu hal yazılarına da yansımıştır. Topçu, "Yıldırım'ın Huzurunda" metninden (Topçu, 2018e, 289-290) anlaşıldığı üzere

tasavvufu, 'yerinde' tecrübe edilen bir alan olarak görür (Kara, 2023, 148). Kendi tecrübelerinden ve ifadelerinden anlaşıldığına göre Topçu, daha yoğun ve üst seviyede bir dinî hayat gerçekleştirme arzusu taşımaktadır. Topçu, 1937 yılında aradığı şeyin ne olduğunu ve nasıl ulaşması gerektiğini bilmektedir. Bir yola girdiğini ve bu yolda cesaretle yürümeye devam edeceğini ifade eder. 1957 tarihinde yazmış olduğu bir makalede "ruhun kurtuluşu sırrına erdikten sonra zamansız bir yaşayışın mekânsız seyahatine başladım" (Topçu, 2018e, 285) diyerek sonsuzluğa kavuştuğunu ifade etmiştir.

Sonuç

Bu çalışma Türk-İslâm düşünce dünyasında önemli bir iz bırakan Nurettin Topçu'nun nasıl bir dinsel değişim tecrübesi yaşadığı ve bu değişimin sebepleri ve aşamalarının neler olduğunu belirlemek amacıyla kaleme alınmıştır. Topçu'nun dinsel değişim tecrübesi 'dinde yoğunlaşma' olarak kavramsallaştırılmıştır. Onun tasavvufa yönelmesi ile yeni bir dini benimsemesi değil, mevcut İslam inancı içinde manevî bağlılığını, ibadetini ve ahlâkî bilincini derinleştirmesi kastedilmiştir. Bu yaklaşım, dinsel değişimin çok boyutlu doğasını ortaya koyarak, dönüşümün yalnızca aidiyet değişikliği değil, aynı zamanda içsel bir inanç ve davranış değişmesi ve güçlenmesi biçiminde de gerçekleşebileceğini göstermektedir.

Bu bağlamda Topçu'nun hayatını ikiye ayırdığımızda tasavvufa girişine kadar olan kısmı kendini bulma, tasavvuftan sonrasını ise olgunlaşma ve hakikate ulaşma süreci olarak sistematize etmek mümkündür. Onun tasavvufa yönelişten önceki yazıları toplumsal ve siyasî alanda derinleşirken, tasavvufa yöneliş sonrasındaki yazılarında ahlâk, değerler, tasavvuf düşüncesi ağırlık kazanmıştır.

Topçu'nun yaşadığı dinsel değişimin ilk olarak yönü incelenmiş, mensup olduğu dinde yoğunlaşma yaşadığı anlaşılmıştır. Gerçekleşme şekline göre entelektüel, mistik, duygusal dinsel değişim; süre açısından yavaş yavaş oluşan ve gelişen dinsel değişim yaşamıştır. Bir başka

anlatımla Topçu'nun mevcut dinî hayatından vazgeçip bir hazırlık evresi olarak 'psikolojik moratoryum'a (Erikson, 1968, 158) yani büyük bir zihinsel mücadele ve arayış içerisine girdiği söylenebilir. Fransa yıllarından önce içinde başlayan arayış hali, Fransa yıllarında etkilendiği şahsiyetlerle devam etmiştir. Daha derunî bir dinî hayat yaşama arzusu, zihnî bir aydınlanma sağlayacak bir mürşit, bir rehber arayışına itmiştir. Yurda döndükten sonra aradığını bulmuş ve aklına takılanlara çözüm aramıştır. Aradığı şeyi bulduğuna inanan Topçu, daha ileri seviyede, bizzat tecrübe ederek dinî hayatta yeni ve ileri boyutlara ulaşmıştır.

Topçu'nun eserlerinde "isyan ahlâkı" kavramı, manevî yolculukta "ilk hareket" olarak görülebilir. İlk hareket isyan ile başlamışsa son hareket dinsel değişim ve dönüşüm olmalıdır. İnsan, bir üst mertebeye yükselme sonucunda durağan bir varoluştan değişen ve gelişen bir varoluşa geçer. Anlaşılan insanın özgürlüğünü kazanması, manevî dönüşüm hareketi ile gerçekleşecektir. Bu değişim sürecinde değerler alanında yaşanan aşınmalara karşı Topçu'nun görüşlerinin "isyan ahlâkı" olarak tezahür ettiği söylenebilir. İsyan ahlâkını anlamak için birçok unsur beraber ele alınmalıdır. Topçu'nun yaşadığı dönem, sosyo-politik bağlam, etkilendiği isimler, eğitim hayatı, kişiliği değerlendirildiğinde, onun Cumhuriyete geçiş döneminde büyümesi, önemli sosyal ve siyasal değişimlere şahit olması, yaşanan değişim ve dönüşümlere eleştirel yaklaşmasına yol açmışa benzemektedir. Psikobiyografi alanında *Young Man Luther* (Erikson, 1958) adlı çalışmada ortaya konan "kimlik krizi", ahlâkî gerilim ve içinde yaşanılan zaman ve şartların bireyin kişilik dinamikleriyle etkileşimi, Topçu'nun "isyan ahlâkı"nın anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Benzer şekilde "Leonardo da Vinci" üzerinden geliştirilen psikobiyografik çalışma (Kaplan, 2011), kırılganlık ve içsel gerilimlerin tarihsel arka planla bütünleştiğini, dolayısıyla "isyan" davranışının sadece bireysel bir tepki değil, aynı zamanda dönemin kültürel değerlerine yönelik bir karşı duruş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu değerlendirmeler Topçu'nun yaşadığı yalnızlığın, duygu yoğunluğu, küskünlüğü ve anlam arayışının, bireyin psikobiyografisi ile tarihsel şartların arasında biçimlendiğini

göstermektedir. Erol Göka'nın (2015) psikobiyografik analizlerinde ortaya koyduğu kimlik oluşumu ve travma ilişkisi ile Mehmet Atalay'ın *Malcolm X* incelemesinde (2012) geliştirdiği dönüşüm psikodinamiği, isyan ahlâkının çoğu zaman travmatik deneyimlerle, sosyal dışlanmayla veya kültürel çözülme ile birleşerek dönüştürücü bir sürece doğru evrildiğini göstermektedir. Topçu'nun dinsel değişimini anlamada anahtar kavram olan isyan ahlâkı, dönüşüm ile uyumlu olarak hem bireysel kopuşu hem de mevcut değerler sistemiyle hesaplaşmayı içermektedir. Bununla birlikte Topçu'nun içsel çatışmalarını tarihsel bağlamla bütünleşen çok katmanlı bir psikolojik süreç hâlinde görünür kılmaktadır.

Bireyin dinsel değişimini anlamada yaş, cinsiyet, çevre ve yetişme şartlarının önemli olduğu düşünüldüğü gibi mizacı kısaca bireyin doğuştan getirdiği ruhsal güçlerin ve gelişim dönemlerinin de dikkate alınması gerekmektedir. İçsel duygu yoğunluğuna ve psikolojik yapıya sahip olan insanların veya iç güdümlü kişiliğe sahip olanların mistik düşünceye yatkın oldukları belirtilmiştir (Spilka vd., 1985, 188). Yazılarından anlaşıldığı kadarıyla, mizacında mistik özellikler bulunmaktadır (Topçu, 2018, 17). Anlaşılan Topçu'nun tasavvufu benimsemesinde mizacının ve kişiliğinin etkisi söz konusudur. Bununla birlikte yaşadığı dinsel değişimde çocukluk evresinde kendisini ruhen etkileyen durumların da etkili olduğu ileri sürülebilir. Zira çocukluk dönemi incelendiğinde ailesinin geleneksel dindarlığı ve babasının vefatı onu etkilemiş görünmektedir.

Topçu'nun kişiliğini olgunlaştırması ve dinî hayatının yoğunlaşması gençlik yıllarına denk gelmektedir. Özünde bir geçiş ve değişim evresi olan gençlik döneminde görülen fiziksel değişikliklerin yanı sıra psikolojik, sosyal ve dinî durumların da değişmesi söz konusu olabilir. Zira gençlik yılları dinî uyanış, bilinçlenme, sorgulama, şüphe duyma, mevcut dinî inançtan soğuma ve yeni inançlara meyletme gibi davranış biçimlerinin gelişebileceği bir dönemdir. Topçu'nun mizacı, gelişim dönemleri, tasavvufa yönelten motivasyonlar ve yaşadığı değişim süreci göz önüne alındığında şu yorum yapılabilir: Topçu'nun içsel ve

mistik duygu yoğunluğu, ilkokul yıllarında din öğretmeninin de etkisiyle başlamıştır. Gençlik döneminde Fransa'da aldığı eğitim, onun hayatında etkili olmuştur. Oradaki gurbet yaşamı, hocalarının etkisi ve mistisizme ilgisi, onda hem içsel hem de dışsal faktörlerin son derece etkili olduğunu gösterir. Topçu'nun gençlik dönemi, özellikle yurtdışı eğitim hayatı için olgunlaşma ve düşüncelerini temellendirme dönemleri de denilebilir. Altı sene sonunda eğitimini tamamladıktan sonra ülkesine dönmüş ve fikirlerini bir kalıba dökmüştür. Fransa yıllarından önce başlayan arayış Fransa'dan döndükten sonra gün yüzüne çıkmıştır. Topçu'nun yaşadığı dinsel değişim tecrübesinin sadece dışarıdan gözlemle gelişmediği aksine önceki inanç ve kabullerinin de derunî bir dinî hayata yöneldiği söylenebilir.

Sonuç olarak Topçu'nun dinî yaşayışında gözlenen değişim, dinsel dönüşüm literatüründe sıkça vurgulanan ani, radikal yön değiştirme ya da eski inanç sisteminden kopup yeni bir inanç sistemine geçiş biçiminde değil; aynı inanç çerçevesi içinde, yavaş yavaş derinleşme, yoğunlaşma ve bilinç düzeyinde bir yeniden yapılanma şeklinde tezahür etmektedir. Bu yönüyle Topçu örneği, dinsel dönüşümü yalnızca "değişim" kavramı üzerinden değil, içsel olgunlaşma boyutlarıyla birlikte ele almayı gerekli kılmaktadır.

Araştırma bulguları, dinsel dönüşümün her zaman dramatik kırılmalarla ilerlemediğini; kimi durumlarda bireyin mevcut inanç dünyası içinde yaşadığı ahlâkî gerilimler, varoluşsal arayışlar ve anlam derinleşmeleri yoluyla gerçekleştiğini göstermektedir. Bu durum, özellikle Batı merkezli dönüşüm modellerinin evrensel açıklamalarına dair eleştirel bir değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Topçu'nun yaşadığı süreç, dinsel dönüşüm literatürüne, çevre, mizaç, kültürel bağlam ve düşünsel sürekliliği merkeze alan alternatif bir okuma imkânı sunmaktadır. Bu bağlamda çalışma, dinsel dönüşüm modellerinin dinî yoğunlaşma, tasavvufî yönelim ve ahlâk merkezli manevî gelişim gibi süreçleri daha kapsayıcı biçimde ele alacak şekilde yeniden düşünülmesine katkı sağlamaktadır. Topçu örneği, din psikolojisi

literatüründe dinsel dönüşüm kavramının kavramsal sınırlarının genişletilmesi gerektiğini akla getiren özgün bir çalışma olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

Adler, Alfred. *İnsanı Tanıma Sanatı*. çev. Kâmuran Şipal. İstanbul: Say Yayınları, 12. Basım, 2010.

Adler, Alfred. *Yaşamın Anlam ve Amacı*. çev. Kâmuran Şipal. İstanbul: Say Yayınları, 2000.

Allison, Joel. "Religious Conversion: Regression and Progression in Adolescent Experience". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 8/1 (1969), 23-38.

Altıntaş, Hayrani. *İnsan ve Psikoloji*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

Apaydın, Halil. *Din Psikolojisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Bilimkent Yayınları, 2016.

Armaner, Neda. *Psikopatoloji'de Dinî Belirtiler*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1973.

Armstrong, Karen. *Tanrı'nın Tarihi*. çev. Oktay Özel. Ankara: Ayraç Yayınları, 1998.

Atalay, Mehmet. *Malcolm X: Bir Psikobiyografi Denemesi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.

Bahadır, Abdülkerim. *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.

Baymur, Feriha. *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 13. Basım, 1994.

Bentounès, Cheikh Khaled. *Tasavvuf: İslâm'ın Kalbi*. İstanbul: Nefes Yayınları, 2018.

Birgül, M. Fatih. *İrade, Hareket, İsyan: Nurettin Topçu'nun Entelektüel Biyografisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.

Burger, Jerry M. *Kişilik: Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri*. çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016.

Clark, W. Houston. *The Psychology of Religion: An lntroduction to Religious Experience and Behavior*. New York: The MacMillan Company, 1961.

Creswell, John W. *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşıma Göre Nitel*

Araştırma ve Araştırma Deseni. çev. Mesut Bütün ve S. Beşir Demir, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2021.

Dorst, Birgitte. "Üstad, Mürid ve Sûfi Grubu: Günümüzde Sûfi ilişkileri". çev. Kemal Yazıcı ve Ramazan Kutlu. *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*. ed. J. Marvin Spiegelman, Pir Vilayet İnayet Han ve Tasnım Fernandez, 21-32. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

Durkheim, Emilé. *The Elementary Forms of the Religious Life*. trans. Karen Fields, New York: The Free Press, 1995.

Erikson, Erik H. *Young Man Luther: A Study in Psychoanalysis and History*. New York: W. W. Norton, 1958.

Erikson, Erik H. *Childhood and Society*. New York: Norton, 1993.

Erikson, Erik H. *Identity: Youılı and Crisis*. London: W. Norton, 1968.

Göka, Erol. *Psikobiyografi Yazıları*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2015.

Fowler, James. W. *Stages of Faith: The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*, New York: Harper & -and Row, 1981.

Frager, Robert. *Sûfi Psikolojisinde Gelişim, Denge ve Uyum: Kalp, Nefs ve Ruh*. çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2018.

Frankl, Viktor Emil. *İnsanın Anlam Arayışı*. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 3. Basım, 2009.

Freud, Sigmund. *Totem ve Tabu*, çev. Niyazi Berkes, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1947.

Fromm, Erich. *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*. çev. Şükrü Alpagut, İstanbul: Payel Yayınları, 1995.

Glock, Charles Y. "The Role of Deprivation in the Origin and Evolution of Religious Groups." in ed. Robert. Lee and - M. artin E. Marty (eds.). *Religion and Social Conflict*. (24-36). New York: Oxford University Press, 1964.

Günaydın, Yusuf Turan. "Bağlanma: Abdülaziz Bekkine ve Nurettin Topçu İlişkisi.", *Hece Dergisi* 109, (2006): 92-97.

Güngör, Erol. *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2. Basım, 1998.

Hançerlioğlu, Orhan. *Ruhbilim Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988.

Kaplan, Hasan. *Leonardo da Vinci: Bir Psikobiyografi Denemesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.

Helminski, Kabir. *Bilen Kalp*. çev. Reffik Algan, Dharma Yayınları, 2001.

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 15. Basım, 2020.

Iyadurai, Joshua. "Religious Conversion: A Psychospiritual Perspective." *Transformation* 31/3 (2014): 189-193.

James, William. *The Varieties of Religious Experience*. London: Longmans Green and Co, (1902/2009). (Türkçesi için bk.: *Dinsel Deneyimin Çeşitleri: İnsan Doğası Üstüne Bir İnceleme*, çev. İsmail Hakkı Yılmaz, İstanbul: Pinhan Yayınları, 2017.)

Jung, Carl Gustav. *Dört Arketip*. çev. Z. Aksu Yılmazer, İstanbul: Metis Yayınları, 2. Basım, 2005.

Kara, İsmail. *Nurettin Topçu: Bir Ahlak Davası*, Cumhuriyetin 100. Yılına Armağan, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 2023.

Kara, İsmail. *Nurettin Topçu*, ed. İ. Kara, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009.

Kara, İsmail. *Nurettin Topçu, Hayatı ve Bibliyografyası*, (ed. İ. Kara), İstanbul: Dergâh Yay, 2013.

Kara, İsmail. Nurettin Topçu, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 41: 248-253. 2012

Erverdi, Ezel ve İsmail Kara (ed.). *Nurettin Topçu'ya Armağan*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.

Karaman, Hüseyin. *Nurettin Topçu*. 2. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.

Kayıklık, Hasan. "Bireysel Yaşamda Dinsel Değişim."*Arayış, Değişim ve Din"*. 7-30. Adana: Karahan Yayınları, 2017.

Kayıklık, Hasan. "Gazâlî'de Dinsel Yaşayışın Evrimi." *Dinî Araştırmalar Dergisi* 5/14 (2002): 117-130.

Kayıklık, Hasan. *Din Psikolojisi: Bireysel Dindarlık Üzerine*. Adana: Karahan Yayınları, 5. Basım, 2018.

Kılıç, Ahmet. *Bilinmeyen Yönleriyle Türk Filozofu Nurettin Topçu*. İstanbul: Motto Yayınları, 2020.

Kirman, Fatma. *Psikolojik Açıdan Nurettin Topçu*, Adana: Karahan Yayınları, 2024.

Kirman, Mehmet Ali. "Din Değiştirme Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım." *Dinî Araştırmalar* 6/18 (2004): 75-88.

Kirman, Mehmet Ali. *Din Sosyolojisi Sözlüğü*. Adana: Karahan Yayınları, 2016.

Koçak, Ali ve Hasan Kayıklık. "Duygular Bağlamında Din Duygusu ve Dinî Duygular." *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019): 685-713.

Köse, Ali. *Din Değiştirmenin Psiko-Sosyolojik Nedenleri Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.

Köse, Ali. *Neden İslâm'ı Seçiyorlar, Müslüman Olan İngilizler Üzerine PsikoSosyolojik Bir İnceleme*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1997.

Lofland, John ve - Stark Rodney Stark. "Becoming a World-Saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective." *American Sociological Review* 30/6 (1965): 862-875.

Lofland, John ve Norman Skonovd. "Conversion Motifs." *Journal for the Scientific Study of Religion* 20/4 (1981): 373-385.

Merriam, Sharan & - Robin S. Grenier. *Qualitative Research in Practice: Examples for discussion and analysis*. San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers, 2019.

Paloutzian, Raymon. *Invitation to the Psychology of Religion*. Boston: Allyn and Bacon, 1996.

Patton, Michael Quinn. *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. çev. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, Ankara: Pegem Akademi, 3. Baskı, 2018.

Peterson, Christopher & - Seligman, Martin E. P. Seligman. *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification*. New York: Oxford University Press, 2004.

Rambo, Lewis. "Theories of Conversion: Understanding and Interpreting Religious Change." *Social Compass* 46/3 (1999): 259-271.

Rambo, Lewis. *Understanding Religious Conversion*. New Haven, CT: Yale University Press, 1993.

Snow, David & - Cynthia L. Phillips. "The Lofland-Stark Conversion Model: A Critical Reassessment." *Social Problems* 27/4 (1980): 430-447.

Spilka, Bernard. vd. *The Psychology of Religion; An Empirical Approach*. New Jersey: Prentice-Hall, 1985.

Sunar, Cavit. *Mistisizm Nedir?* Ankara: Kılıç Kitabevi, 1979.

Şehsuvaroğlu, Lütfü. *Nurettin Topçu*. Ankara: Alternatif Yayınları, 2002.

Taplamacıoğlu, Mehmet. "Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (1962): 141-151.

Topaloğlu, Bekir. *Gönlümün Dilinden: Nurettin Topçu'ya Armağan*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.

Topçu, Nurettin. *Ahlâk*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 13. Basım, 2018a.

Topçu, Nurettin. *Amerikan Mektupları – Düşünen Adam Aranızda*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 5. Basım, 2018b.

Topçu, Nurettin. *İradenin Davası: Devlet ve Demokrasi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 7. Basım, 2016.

Topçu, Nurettin. *İslâm ve İnsan – Mevlânâ ve Tasavvuf*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998.

Topçu, Nurettin. *İsyan Ahlâkı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 24. Basım, 2020.

Topçu, Nurettin. *Kültür ve Medeniyet*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 15. Basım, 2018c.

Topçu, Nurettin. *Millet Mistikleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 6. Basım,

2019a.

Topçu, Nurettin. *Reha (Roman)*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 5. Basım, 2018d.

Topçu, Nurettin. *Taşralı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 10. Basım. 2018e.

Topçu, Nurettin. *Var Olmak*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 27. Basım, 2019b.

Topçu, Nurettin. *Yarınki Türkiye*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 21. Basım, 2019c.

Tüzeer, Mehmet Sırrı. *Nurettin Topçu: Nurettin Topçu'ya Armağan*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2. Basım, 2016.

Vergote, Antonie. *Din, İnanç ve İnançsızlık*. çev. Veysel Uysal. İstanbul: İFAV Yayınları, 1999.

Yapıcı, Asım. "Müslümanlıktan Hıristiyanlığa Geçişin Sebepleri Üzerine Sosyo-Psikolojik Bir İnceleme." *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 20/2 (2007a), 221-238.

Yapıcı, Asım. *İslâm'da Tövbenin Yeri ve Dinî Yaşayıştaki Rolü*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1997.

Yapıcı, Asım. *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Kitabevi, 2007b.

Yıldırım, İbrahim – Yapıcı, Asım. "Neden, Süreç ve Sonuçlarıyla Dinsel Değişim: "Yaşar Alptekin Örneği". ATEBE 12 (Aralık 2024), 23-49.

Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik Çağı, Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*. İstanbul: Özgür Yayınları, 2019.